

Галина Максим'юк

ХРАНИТЕЛЬКА ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ СТАНІСЛАВА ЛЮДКЕВИЧА

22 квітня 2022 року минає 95 років від дня народження Зеновії Штундер – непересічної людини, відомої галицької музикознавиці, дружини і багаторічної хранительки творчої спадщини Станіслава Людкевича, ініціаторки створення і старшого наукового співробітника його Меморіального музею у Львові.

Десять років тому у Жовківському видавництві «Місіонер» вийшла скромна брошура Зеновії Штундер під назвою «Спогади з мого життя». На сьогодні це – єдине джерело відомостей про біографію мисткині, хоч тут вона не стільки подає інформацію про себе, скільки розповідає про свою родину, суспільне оточення та людей, з якими спілкувалася і які мали вплив на її формування як особистості і фахівця. Дані автора про себе настільки скупі, що створюється враження, ніби вона цілком свідомо залишається в тіні інших, більш важливих, на її думку, речей. І з цього небажання говорити про себе, хоч сказати Зеновії Костянтинівні було про що, напрошується перший висновок – про велику скромність цієї людини, яка все життя уникала будь-якої публічності.

Зеновія Штундер. 1952 рік.

Дитинство і юність Зеновії Штундер пов'язані зі Станиславівщиною та Станиславом. Народилася вона 1927 року в Бересті над Бугом (тепер Брест, Білорусь). Родина її мами, вчительки за фахом, жила у Товмачі (сьогодні Тлумач), батько – військовий – походив із Київщини. Всі члени родини були українськими патріотами. До п'яти років Зеня з батьками жила на Поліссі, потім сім'я переїхала до Товмача, де дівчинка навчалася у польській школі, бо української не було. Згодом Штундери оселилися в Станиславові, де Зеновія продовжила освіту – спочатку в школі, під час німецької окупації – у гімназії, а з другим приходом більшовиків –

у середній школі-десятирічці. Вчилася на відмінно, була дуже працювитою, сумлінною і обов'язковою. У неї був не просто потяг до знань, а необхідність постійно пізнавати світ, його багатство і розмаїтість. Тому тягнулася до тих людей, які знали набагато більше від неї, а коли щось вивчала, то прагнула здобути найбільш вичерпну інформацію про предмет, що на той час її цікавив, опрацювати до кінця, відшліфувати до блиску. Ця риса залишилася в ній на все життя. Товаришки юності Зені Штундер згадували, що вона постійно щось читала. Навіть влітку, коли ходила відпочивати на Бистрицю Солотвинську, брала з собою книжку. Інші дівчата вишивали, в'язали, шили, але Зеню цікавили тільки нові знання.

Зеновія Штундер була художньо обдарованою дівчиною, виявляла малярські та музичні здібності. У гімназії живопис викладав Ярослав Лукавецький, який звернув увагу на талановиту ученицю. Згодом, у 1948 році, він намалював її портрет, який вона зберігала не лише як чудовий твір, але й як дорогоцінну пам'ятку їхнього спілкування. Побачивши, що донька тягнеться до музики, батьки купили фортепіано, і вона почала вчитися приватно в одного з кращих педагогів Станіслава – Стефанії Крижанівської. Коли з приходом радянської влади всі музичні заклади міста були об'єднані в одну музичну школу, Зеня поступила туди відразу до 5-го класу.

У 1940 році було організоване Станіславське музичне училище. Тут Зеновія Штундер навчалася вже після закінчення радянсько-німецької війни, з 1945 по 1948 рік. Її взяли на 2-й курс фортепіанного відділу. Перший рік її педагогом була Стефанія Крижанівська, а на III–IV курсах вона вчилася в класі Галини Диченко. Навчання в училищі допомогло дівчині розширити знання про музику, заклало підвалини її професійності. У закладі в повоєнні роки вирувало музичне життя, відбувалися концерти педагогів і студентів, на які приходило багато слухачів з міста. Згодом Зеновія Костянтинівна зі зворушенням згадувала роки життя в Станіславі, вважала їх одними з найщасливіших у своєму житті.

Зеновія була доброю піаністкою, мала чудову музичну пам'ять, внутрішнє відчуття твору і стилю. Хоч мала від природи вузькі і ніжні руки, недостатньо зручні для піаніста, добре справлялася з програмою, виконувала твори на відповідному рівні – впевнено, легко, технічно. На 4-му курсі їй запропонували поєднати навчання з роботою концертмейстера – після війни бракувало кваліфікованих кадрів. І студентка рік пропрацювала в хоровому та вокальному класах, зокрема, у знаної галицької співачки Олени Дмитраш.

У 1948 році відбувся перший випуск Станіславського музичного училища. Він складався лише із трьох випускників-піаністів: Зені Штундер, Мирослави Литвинович та Слави Петрівської. У характеристиках, написаних на випускницю директором училища Павлом Шольцом та Галиною Диченко, було вказано, що студентка «протягом усіх років навчання показувала відмінні результати з усіх спеціальних і теоретичних дисциплін» (П. Шольц) та що вона «досить музична, серйозна у своєму ставленні до роботи не лише в фаховім відношенні, а в кожному кроці» (Г. Диченко) (з архівних матеріалів Івано-Франківського фахового музичного коледжу імені Дениса Січинського). На іспиті зі спеціальності З. Штундер виконала Етюд-каприз І. Богрича, прелюдію і фугу Ре мажор із II тому «Добре темперованого клавіру» Й. С. Баха, першу частину Сонати № 17 Л. Бетховена, Фантазію-експромт Ф. Шопена та етюд О. Скрябіна. Отримала оцінку «добре».

Галина Диченко з випускницями свого класу.
Сидять (зліва направо): Зеновія Штундер, Мирослава Литвинович, Слава Петрівська.
Станіславське музичне училище. 1948 р.

Всі випускниці-піаністки продовжили музичну освіту у вищих музичних закладах. Зеновія Штундер стала студенткою Львівської консерваторії імені Миколи Лисенка. Хотіла навчатися на фортепіанному відділі, однак після прослуховування і співбесіди в консерваторії їй порекомендували поступати на факультет історії та теорії музики. Від того часу Зеновія Костянтинівна спрямувала свої здібності в русло музикознавства.

В консерваторії тоді працювали відомі в Галичині композитори і педагоги: Станіслав Людкевич, Микола Колесса, Роман Сімович, Євген Козак, Анатолій Кос-Анатольський та інші. Найбільше Зеновія захоплювалася лекціями Станіслава Людкевича. Працювала над собою дуже наполегливо, постійно критично оцінювала свою роботу і прагнула до нових вершин, до досконалості. Тож закономірно, що закінчила консерваторію з відзнакою і отримала рекомендацію в аспірантуру.

Роки з 1954 по 1957 Зеновія Штундер навчалася в аспірантурі при Київській консерваторії. Її науковим керівником був спочатку композитор Микола Вілінський – родич Марка Вовчка, а після його смерті – П. Козицький. У Києві Зеновія відновила знайомство із внучками Івана Франка Любою і Зенею, з якими подружилася ще у роки навчання в Станіславівській гімназії, часто їх відвідувала та спілкувалася з їхнім батьком Тарасом Франком. Культурне життя Києва було активним. Дівчина цікавилася різними мистецькими та суспільними подіями, використовувала кожную нагоду, щоб відвідати філармонійні концерти, оперні та драматичні вистави, зокрема захоплювалася китайським театром.

У 1966 році Зеновія Штундер блискуче захистила дисертацію на тему «Народно-ладові основи гармонії Лисенка», обравши одну з мало розроблених тем теоретичного музикознавства. Основою дослідження стала музика до «Кобзаря» композитора. Оponentом захисту був Левко Ревуцький, який дуже приязно віднісся до дисертантки.

У 1958 році Зеновія стала викладачем Львівської консерваторії і водночас асистенткою Станіслава Людкевича. Напевне під впливом видатного композитора вона почала займатися фольклористикою. Взимку 1958 року молода викладачка та колишній учень Філарета Колесси Ярослав Шуст відбули першу фольклорну експедицію у Франкове село Нагуєвичі, а влітку того ж року записували народні пісні та інструментальні мелодії в Космачі, Ставнику і Завоєлах. В наступні роки збирали фольклор на Жаб'євщині (Верховинщині) та Снятинщині. В експедиціях, які відбувалися протягом трьох років поспіль, брали участь і студенти консерваторії.

Важко переоцінити роль, яку відіграв у житті Зеновії Костянтинівни Станіслав Людкевич. Спілкування з ним вона сприймала як великий подарунок долі. Композитор був для неї взірцем людини і митця. Згодом вона присвятила йому своє життя і свій талант історика музики, зробила для нього і для збереження його пам'яті все можливе.

С. Людкевич неодноразово гостював у батьків Зеновії у Станіславі. Залишилося чимало фотографій композитора, зроблених Зеновією Штундер на початку 1960-х років під час їхніх прогулянок у Станіславському міському парку (до слова, фотографування було її хобі).

У 1969 році Станіславу Людкевичу мало виповнитися 90 років. До цієї дати Зеновія Костянтинівна готувала збірку праць композитора, в яку вирішила помістити докторську дисертацію Людкевича. Ця робота, написана митцем німецькою мовою на початку ХХ ст. під керівництвом знаменитого Гвідо Адлера, знаходилася у бібліотеці Віденської консерваторії. Вона так і не була видана свого часу. Зеновії Штундер вдалося отримати копію дисертації, і вона переклала її на українську мову. Збірка праць Людкевича, відредагована і підготована до друку Зеновією Костянтинівною, вийшла в музичному видавництві в Києві в 1973 році, однак через кілька днів після появи в продажу весь наклад був конфіскований через розміщену в збірці статтю «Націоналізм у музиці». Зеновію Штундер звільнили з роботи, і вона залишилася одна зі старими батьками, без засобів до життя. У цей період Станіславу Людкевичу неодноразово приходили з Києва пропозиції, щоб він передав туди свій архів, чого митець робити не бажав. І композитор прийняв шляхетне і, разом з тим, соломонове рішення: він запропонував Зеновії одружитися і все своє майно, дім і архів записав дружині. Композитор отримав таку потрібну в старості опіку від людини, яка була йому безмежно віддана, і навряд чи знайшовся б хтось інший, хто так, як Зеновія Костянтинівна, міг, забувши себе, про нього подбати.

Після смерті Людкевича Зеновія Штундер добилася відкриття в 1995 році Меморіального музею композитора в домі, де він проживав. В ремонт і упорядкування музею вклала всі кошти, які мала. На межі ХХ–ХХІ століть видала двотомник повного зібрання праць, рецензій і виступів Станіслава Людкевича, потім – двотомну монографію про митця і книгу спогадів про нього його сучасників, у 2013

році – твори композитора, які раніше не видавалися в Україні. З великими труднощами добилася встановлення в Ярославі (у Польщі) на будинку, де народився і прожив юні роки Людкевич, меморіальної дошки, яку виготовила власним коштом (правда, нові власники будинку не дозволили розмістити дошку біля основного входу, і її помістили біля дверей до підвалу). Також, у 2010 році разом з українською громадою Ярослава домоглася від мерії міста перейменувати частину вулиці, де знаходиться українська греко-католицька церква та ряд українських установ, іменем Людкевича.

Як музикознавець Зеновія Штундер досліджувала творчість українських композиторів, публікувалася в музикознавчій літературі. Її наукові розвідки відрізняє чіткий, лаконічний стиль, доскіпливість у вивченні фактів, точність, ретельність, вивіреність і конкретність кожного слова. За вагомий внесок у розвиток українського музикознавства була нагороджена премією імені Миколи Лисенка (2010) та Премією Львівського міського голови з відзначення працівників музейних закладів міста.

Відійшла Зеновія Штундер 6 липня 2016 року.

Додамо кілька штрихів до її портрету.

Мала тонкий естетичний смак, відчуття гармонії і краси навколишнього світу.

Була акуратна до педантичності. Все мало бути на своєму місці: у науковій діяльності, у зовнішності, у праці, у господарстві. Більше 30 років вела щоденник, в який ретельно записувала цікаві факти з української історії і культури, свої розмови і зустрічі з видатними людьми, зокрема зі Станіславом Людкевичем.

Завжди була чесною і безкомпромісною, принциповою, не терпіла лицемірства. Коли бачила, що людина в розмові лукавить, була з нею непривітною і різкою.

Мала складний характер, важко сходилася з людьми. До кого не відчула симпатії з першого спілкування, до себе більше не підпускала і думки своєї не змінювала ніколи, але до кого мала довіру і приязнь, тому відкривала своє серце і намагалась не робити ніякої прикrostі.

Любила тварин, постійно підгодовувала бездомних котів, голубів. Кохалася у квітах.

Одиначка в сім'ї (молодший братик помер у ранньому віці), була дуже люблена і пешена батьками, але виросла позбавлена егоїзму. Дбайлива донька, стала єдиною опорою для батьків у старості, та коли дійшла поважного віку, гостро відчула на собі становище багатьох одиноких людей – самотність. Це відчуття пронизує цілу низку листів Зеновії Штундер до її станіславівської товаришки юності Мирослави Литвинович-Радловської, якій вона писала: «Живу в повній самотності і тиші, і тільки праця підтримує мене при житті» (лист від 12.05.2004 р.). З іншого боку, мало від кого хотіла прийняти допомогу, свідомо майже відмежувалась від навколишнього світу, закрившись у собі.

Визначила основне завдання свого життя: зберегти довірений їй Станіславом Людкевичем його безцінний архів, видати його праці, твори, написати про нього монографію. Поспішала, щоби встигнути це зробити. І – встигла.

Мирослава Литвинович-Радловська
(біографічна довідка)

Мирослава Радловська народилася 9 листопада 1925 року в Коломиї в сім'ї правника Михайла Литвиновича (родом зі Львова) та Стефанії з відомої священничої родини Стефановичів (Кути). 1927 року родина переїхала до Станіславова (Івано-Франківська), де з 1937 року Мирослава навчалася в «Рідній школі» ім. М. Шашкевича. Вчилася грі на фортепіано у Станіславівській філії Львівського музичного інституту ім. Миколи Лисенка (клас Т. Лепкої, потім Р. Сімовича), за першого приходу більшовиків – у дитячій музичній школі (клас С. Крижанівської). В 1944 році закінчила середню школу, в 1946 році – Станіславський учительський інститут (мовно-літературний факультет).

У 1945–1948 рр. – студентка фортепіанного відділу Станіславського музичного училища (сьогодні – Івано-Франківський фаховий музичний коледж імені Дениса Січинського; клас Г. Диченко). До 1953 року викладала фортепіано в ДМШ та в музичному училищі Станіслава. У 1953–1958 рр. навчалася у Львівській консерваторії ім. М. Лисенка (клас Л. Уманської), водночас працювала концертмейстером у Львівському музично-педагогічному училищі, а з 1958 р. – викладачем фортепіано в цьому закладі. З 1964 року проживала в Івано-Франківську, працювала в музичному училищі. 1 червня 1981 року вийшла на пенсію.

Померла 14 вересня 2018 року.

Була ерудованою людиною в різних питаннях літератури та мистецтва. Цікавилася суспільно-політичним життям.

Скромна, толерантна, виrozumіла, доброзичлива. Класична представниця галицької інтелігенції.

Листи Зеновії Штундер
до Мирослави Литвинович-Радловської

Мирослава Литвинович-Радловська і Зеня Штундер познайомилися в 1939 році, коли навчалися в музичній школі. Спочатку бачилися на музично-теоретичних предметах, згодом заприятювалися. Виявилося, що й мешкають недалеко одна від одної – по обидва боки міського парку. Дівчата бували одна в одній вдома, разом готувалися до музичних предметів, іспитів. Після II Світової війни поступили до Станіславського музичного училища. Закінчивши навчання, Зеня поїхала до Львова, Мирослава влаштувалася в Станіславі на роботу. Згодом і вона закінчила консерваторію. Товаришки постійно листувалися, однак значна частина листів 1950–60-х років згоріла під час пожежі в батьківському домі М. Радловської. У 1970-і – першій половині 1990-х років надсилали одна одній листівки з привітаннями і короткою інформацією про події у своєму житті. З початком 2000-х років листування відновилося в колишній формі. З 2009 року Зеновії Костянтинівні було все важче писати через хворобу очей, яка почала стрімко прогресувати в останні два-три роки її життя. Останній її лист, як зазначила М. Радловська, прийшов навесні 2016 року (лист без дати).

Зеновія Костянтинівна писала товарищці переважно про події в культурному житті Львова, ділилася своїми враженнями від концертів та інших заходів, інформувала про відкриття музею С. Людкевича та роботу над своїми виданнями, йому присвяченими. Не оминала й побутових та родинних питань, хоча про себе писала скуппо.

М. Радловська часом перечитувала листи від приятельки. Оскільки зберігала не всі конверти від них, вклала перечитані до інших листів, які були написані раніше, пізніше чи в один рік із ними. Почавши упорядковувати листи від З. Штундер, Мирослава Михайлівна спочатку з другого боку конвертів зазначала, які саме в них є листи, а потім вирішила поскладати їх по роках, не беручи до уваги свої перші записи. Так що часто опис листів з другого боку конверта не співпадає з тими датами, які містяться в самих листах. Частина конвертів, списаних переліком листів, залишилися порожніми. У деяких конвертах знаходяться тільки листівки. Декілька листів і листівок не мають дати, поставленої адресантом; у деяких дату поставила сама М. Радловська.

Велику частину кореспонденції від З. Штундер Мирослава Михайлівна склала в окрему коробку, до якої додала записку: «Листи від Зені Штундер-Людкевич (не всі)». Саме з цими листами нам дозволила ознайомитися родина М. Радловської, яка збирається передати їх до фондів Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові. Можливо, впорядковуючи родинний архів (ця праця наразі триває), нащадки Мирослави Михайлівни знайдуть і інші листи від З. Штундер.

З дозволу родини вперше публікуємо вибрані листи Зеновії Костянтинівни. Редакторські втручання незначні (знаки пунктуації, сучасний правопис малих і великих літер, правопис прислівників, прийменників тощо). Квадратні дужки з трикрапкою позначають випущений у публікації фрагмент листа. Квадратні дужки з текстом містять, переважно, доповнення скорочень, вжитих адресантом. Особливості тексту збережені.

№ 1

Львів, 8.IX.1948 р.

Дорога Славцю!

Передовсім вибач за перший лист. Я тоді дуже спішилася, тому він був жахливий. Тепер маю трохи часу, бо, як то звичайно буває на початку року, всі «розгойдуються» (але професори не звертають на то уваги і викладають). Ми мали вже народну творчість, яку викладає проф[есор] Людкевич. Досить трудний предмет акустики. Загальну історію музики почали від самого сотворення світу (точно: від 4 тисячоліття до н. е.) т[о] зн[ачить] 40 віків, які взяли ми за одну лекцію! Вчимося з підручників Ліванової і Грубера, але того другого ніде немає. На сольфеджі писали 2-голосові диктанти, наразі легкі, читаємо голосом з нот. Крім того професор грає на фортепіані акорди, а ми вгадуєм, н[а] пр[иклад]: тризвук, пізніше обороти 6 і 6/4, також D₇, обороти D₇ акорду. Або каже від даного звука утворити 6 або 6/4 акорд зі збільшеною квартою (н[а] пр[иклад] в тон[альності] G dur вдарить тон «h» і каже голосом заспівати 6/4 акорд вдолину зі збільшеною квартою: des, g, h). Це досить трудно. Пізніше від «h» побудувати 6/4 вгору. Ще маємо «Основи» і хор.

Рос[ійську] мову викладає доцент, кандидат філологічних наук, не знаю, як називається. Нам представився як кандидат, чого я ніколи не сподівалася по нім.

В неділю була на опері «Русалка» Даргомижського. Як приїду, буду розказувати. Найкращі були декорації і освітлення. За кожним разом, як підносилася картина, всі шалено били браво, а я потім була страшно змучена і пальцями не могла рушати. Ця опера триває 4 години!

Добре було би, якби Ти могла на 2–3 дні звільнитися і приїхати. Тепер якраз починається сезон, будуть грати всі опери.

Я перенеслася на інше мешкання. Маю гарне п'яніно, і дуже гарний вид з балкону на сади, а далі Стрийський парк.

Багато грошей видала на всякі книжки, яких у Львові сила-силенна.

Дуже багато склепів з нотами, а тих книжок, що були нам потрібні з істор[ії] рос[ійської] музики, без ліку.

Тужу за Станиславом. Хотіла би побачити Вас всіх. В училищі було однак приємно. В консерваторії наразі товаришки не маю. Товаришую зі всіма однако. Мушу сказати, що це самі східняки і досить пересічні, от такі зовсім звичайні. Ходить зі мною Тіпакова, ще найбільше мені подобалася.

Приїду до Станислава на Жовтневу Рев[олюцію]. Дуже Тебе прошу, напиши мені багато про школу, про Галину Михайлівну¹, що вона робить, чи Ти працюєш і як то виглядає, обов'язково вчися, щоби здати на другий рік. Опиши мені початок року в нашій училищі, що проф[есор] Мелех² робить, які зайшли зміни, які є нові учні і багато про старих знайомих [...]. Чи Галина Михайлівна має нових учнів? Пиши про все.

Я наразі кінчу; як приїду, то буду детально про все розказувати.

Здоровлю Тебе і цілую.

Зеня.

Цілування ручок Мамі і поздоровлення Сестрам.

Поздоров від мене ціле Училище.

P.S. Чи писала С. Петрівська³?

№ 2

2.III.1950 р. Львів.

Дорога Славцю!

Врешті дістанеш лист, в якому не почувеш ні слова про те, що маю мало часу, а багато роботи, що нема коли писати. В цій семестрі я ще нічого не зробила і навіть не починала робити. Жалую, що так скоро поїхала, бо могла ще за 2 тижні сидіти в Станиславіві. За той час я зробила одне добре діло (а властиво два): 1. побачила оп[еру] «Іван Сусанін» і почула Емілія Гілельса. Був у нас Глієр, але я, на жаль, не могла піти.

¹ Галина Михайлівна Диченко – викладач по спеціальності З. Штундер в Станіславському музичному училищі.

² Володимир Іванович Мелех – викладач музично-теоретичних дисциплін в Станіславському музичному училищі.

³ Мирослава Петрівська – одна за перших випускниць фортепіанного відділу Станіславського музичного училища, поряд з М. Литвинович та З. Штундер (клас Г. Диченко).

Тільки не думай, що наші професори раптом зробилися такі добрі і нічого нам не задають. Наше «безробіття» (яке буде тривати до 18.III.1950 р.) завдячуємо тій обставині, що в Москві відбувається теоретична конференція і теоретики (дир[ектор] Павлюченко, Волкова і Теплицький) поїхали конферувати. Довший час не мали ми аналізу, нар[одно]ї творчості і інструмент[овки], бо не було проф[есорів] Людкевича, Солтиса і Сімовича.

Науку будемо мати до 1.V., бо в цьому році д[уже] багато випускників і професори будуть заняті випуском.

З цього бачиш, як нам тут радісно стало жити, як щасливо і дешево (після обниження цін). Дуже було би добре, якби Ти приїхала. Рік скоро минає, а Ти ще не взяла програми. Якби Ти здала в червні, то цілі канікули були б вільні. Могла б Ти ще так зробити і поїхати на канікули до Львова і брати лекції у котрогось з професорів. Цілий день могла би грати в консерваторії.

В школі не перепрацьовуйся, немає сенсу.

В цій хвилині я згадала, що забула віддати Тобі книжки. Може, тато віднесе, а я зараз буду писати новий лист до хати, то пригадаю, бо я тата просила, щоби відніс.

Нині більше не буду писати, але постараюся частіше відзиватись. Новини у нас щоденно інші. Сьогодні, правда, нічого такого не сталося, тільки Міша Воль вставив собі зуби і ніяк не може до них привикнути, а ми до нього. Уст майже не відкриває, на жадні питання не відповідає, зробився мовчазливий, з чим йому так само не до лиця, як з новими зубами.

Славцю, як котра з Твоїх учениць не прийде на лекцію, то напиши мені кілька слів. (Розуміється, не в дослівному значенні, це я тільки так зі скромності).

Здоровлю – Зеня.

№ 3

19.XI.[19]50 [р.]

Дорога Славцю!

Я повинна би «звинятися» перед Тобою, що не пишу вже, напевно, місяць. Думаю однак, що вибачиш мені, коли візьмеш під увагу, що я: 1) мала приїхати (але мене не пустили) і все Тобі розказати, друге: що я була хвора, лежала в ліжку і мала температуру, отже не могла писати; третє: в нас в каменіці вкрали «счетчики», не було електрики і я *volens nolens*⁴ мусіла ходити на концерти; четверте: що в мене вкінці зібралася маса роботи. Помимо того (а може саме тому!), що маю багато роботи, пішла я вчора на концерт Глієра. Він диригував своїми найновішими творами, які ще навіть не видані: увертюра «Шах-Сенем», сюїта із оп[ери] «Овечий источник» (прекрасний твір!), Концерт для голосу з оркестром (виконувала Єлисавета Чавдар – лавреат Міжнародного фестивалю молоді в Будапешті) і Концертний вальс. Я захоплювалася музикою і подивляля Глієра. В 76 літ диригувати на репетиції від 11–2-ої і на концерті від 8³⁰ до 11 год. Я була на репетиціях. Він д[уже] симпатичний, з оркестрантами жартує, голосу не підносить! Кос-Анатольський на концерті привітав його від Спільки композиторів м. Львова. Варто було побачити

⁴ «хочеш – не хочеш».

його патетичний жест, коли він показав на кіш цвітів і драматично крикнув (дослівно!): «Прийміть цю скромну китицю!»

В нас багато нового в консерваторії. Найбільшою новиною є знесення посади декана, якщо факультет має менше, чим 200 студентів. Не знаю, що ми зробим без нашого проф[есора] Гриневицького.

Ага! Слава, мусиш 24.XI. приїхати, бо приїздить Ріхтер і 25-ого буде концерт. Буде, напевно, кілька днів, але Ти краще приїдь скоріше.

Решту оповім Тобі, як приїдеш, щоби Тебе більше зацікавити.

Цілую. Зеня.

Передай уціловання ручок Мамусі і поздоровлення Сестрам.

№ 4

Львів, 7.IV. [19]52 [р.]

Дорога Славцю!

Властиво нічого нема нового, але я все-таки пишу. Зовсім не думаю фантазувати, щоби було цікавіше. Про ювілей вже Тобі, напевно, Люба написала. Якщо ні, то я Тобі дещо скажу: приїхали з Києва М. Рильський, О. М. Лисенко з донькою Радою Л[исенко]. Це заслуга Влодка, бо спеціально їздив за ними до Києва і, як сам каже, притягнув за фрак. Рильський і О. Лисенко виступали зі споминами про М. В. Лисенка. Рильський говорив більше про збирання народних пісень і працю Л[исенка] в муз[ично]-драм[атичній] школі, Лисенко О. – про відношення Л[исенка] до молоді. Два дні тривала теорет[ична] конференція, посвячена Л[исенку], потім був концерт його камерної творчості і конкурс творів львівських вузів. На тім конкурсі були знакомі, але я не бачила, бо сиділа (а властиво стояла) на долині. Люба мені казала, що бачила і говорила. В конкурсі брало участь сім вузів, крім співаків прийшли і слухачі, і клякери. Що в консерваторії діялося – не можеш собі уявити. Збили шкляні двері, ті, що ведуть до фойє, а доц[енту] Котляревському мало руки не поломали. Результат такий: перше місце – Політехніка, 2 – сіль[сько]-госп[одарський], 3 – медицина, 4 – університет. Консерваторія співала теж, але поза конкурсом. Урядили і виставку, з якої мені найбільше подобалася знімка Рильського, десь так в семиліт[ньому] віці: у вишиваній сорочці, босий, штанята підкочені до колін; стоїть з татом (типовим полтавським дядьком). Така мила дитина, що не можна було надивитися.

Сьогодні і завтра у нас конкурс п'яністів на краще виконання творів Бетовена. Жодні слави не приїздять, дали собі і нам наразі спокій.

В середу я буду брати участь в конкурсі на читання з листа. Мало хто вибирається (це тільки для теоретиків). Якщо, крім мене, ніхто не з'явиться, то дістану перше місце.

Кінчу вже, бо решта нецікава. Пиши, що у Тебе нового, як чуєшся тепер з наступаючою весною. Там тепер напевно гарно, тепло.

Коли приїдеш знов до Львова? Найкраще все тепер приготов, а як приїде Ріхтер, то я пішлю Тобі телеграму, щоби Ти їхала здавати.

Цілую Тебе – Зеня.

Мамі і Сестрам передай поздоровлення від мене.

№ 5

21.XII.[19]52 [р.]

Дорога Славцю!

Напиши мені точно, які конспекти Тобі потрібні, бо я вже не пам'ятаю. Чи ти пригадуєш собі, що Ти зробила з тими книжками, які ми взяли з бібліотеки перед іспитом з рос[ійської] історії музики: чи Ти віддала по іспиті до бібліотеки, чи вони є у Твоїї Теті? З мого абонементу вони не вичеркнені. Якщо можеш, то напиши мені про те до І.І.

Я накупила для Тебе знімок Ріхтера. Якщо Твій запал вже пройшов, то я буду бідна. Але деякі є такі гарні, то хіба не відмовишся. Маю Тобі багато розказувати, але то вже вдома.

Цілую Тебе. Зеня.

Поздоровлення Мамі і Сестрам.

[Поштова картка]

№ 6

5.12.[19]54 [р.]

Дорога Славо!

Пишу Тобі другий лист. Перший написала того самого дня, як дістала від Тебе листа. Під час написання перевернулася чорнильниця, і я не могла докінчити; цілий вечір збирала з обруса (добре, що він темний і різнокольоровий) чорнило, мочила в молоці, прала в воді і т. д. Пізніше обставини так посклалися. Але що тут говорити. На жаль, у мене все так складається. Передучора т[обто] 3.12.54. я здавала канд[идатський] іспит зі спеціальності. Всі дівчата, як про те довідалися, підняли гвалт і крик, що це абсолютно заскоро, що неможливе, щоби я могла за такий час підготувитися, радили мені подумати ще і відпочити. З тої причини я тиждень до іспиту мала вже зіпсутий настрій і вже уявляла собі, яка то буде, як хлопці говорять, «лажа рії тоссо», хоч мій керівник вважав, що зовсім приготовлена і прочитала 3 рази більше, як в плані. Одним з подвигів було те, що я перечитала (хоч і не дуже докладно) Танєєва «Подвижной контрапункт», якого ніхто ніколи не читає.

Комісія була дуже авторитетна, я здавала на кафедрі композиції. Уяви собі: Штогаренко, Ревуцький, Вілінський. Іспит пройшов в дружній і теплій обстановці. Штогаренко навіть розказав анекдот про капрони. Було насправду весело, я дістала п'ятку. Це передостання в моїм житті. Взимі здам ще марксизм і це вже буде остання. Трохи сумно, але нічого не пораджу. Все має свій кінець.

Всі мене поздоровляли, з наших ще ніхто не здавав, отже, всі були цікаві. Тепер мушу надробити пропущені сеанси в кіно. В філармонії я нічого не пропустила, недивлячись на іспит. Були китайці. Вражіння колосальне, не так подобалась музика, як балет і різні акробатичні фокуси. Ставили китайську класичну оперу. Трудно описати, яких чудес доказували. Опера тривала 12 хв., співу жодного, час від часу хтось викрикнув (дієві особи: цар мавп, черепаха, рак, морські Чуда). Головне в ній – акробатика. Якщо Ти ніколи не бачила китайців на сцені, то не зможеш уявити собі, що вони потраплять. Одяги незвичайно багаті і кольорові. Ми цілий вечір тільки ахали з дива. Китайці з'явилися до Києва «невеликим» колективом – 270 чоловік.

Перед ними були греки. Нічого цікавого, крім їх народних пісень і творів їх композиторів, які нас зацікавили як музикознавців. Нар[одні] пісні гарні.

Останньо були німці, дали три концерти: кларнетист з Берлін[ського] радіо, співачка з дрезден[ської] опери і квартет струн[ний] з берлін[ської] опери. Найкращий був квартет, по-нім[ецьки] здисциплінований, грали як один. Співачка приїхала з цікавою програмою (Вагнер, Р. Штраус, Шуман, Вебер, Моцарт і др[угі], найбільше Вагнера і Штрауса), але у нас, видно, сказали їй змінити, бо Вагнера була тільки арія Ельзи з «Лоенгр[іна]». Штрауса не було, а були всякі загальновідомі пісні, до того, погано співані.

Ставили у нас «Пер-Гінта», у вас, як знаю, теж. Концерти у нас цікаві. Виконують Франка, Малера, завтра 10 симфонія Шостаковича. Часто тепер диригує Рахлін, отже, знаєш, яку натхненну музику чуємо. Скоро має приїхати Ернесакс зі своїм хором з Естонії. В цих днях Данькевич буде диригувати своїм авторським концертом. Сьогодні іду слухати хор Верьовки.

До нас має приїхати, а може, вже і приїхав, проф[есор] Сімович. Зібрали комісію зі всіх укр[аїнських] консерв[аторій] і будуть робити удосконалення в програмі навчання в консерв[аторії].

Пригадай мені на вакаціях, щоби я розказала про інтонометр. Недавно в консерв[аторію] приходив один акустик з академії, який винайшов цей прилад (хоч кажуть, що не він перший його винайшов), перевірював слух. Мене також притягнули для тих експериментів.

Дуже дякую за пісню, але я не розумію слів: «Машерують за-там-бором». Чи там має бути: «там за бором», або «за тим бором»? Напиши мені. Цікаво з якого часу походить ця пісня, чи не з австрійського? 2-е: в якому місці вступає 1-ший голос, бо в мене не виходить контрапункт. Я вже його пересувала взад і вперед, найліпше так:

А я сто - ю тай див - лю - ся, тай
ма - ше - ру - ють до бро

Як Ви тоді співали, чи це правильно?

Слава, напиши мені скоро. Тільки Твій добрий приклад може мене зміцнити, і я другий раз відпишу з місця.

Що у Львові? Знаєш, я по дорозі до Стан[иславова] вступлю до Львова на 1–2, може, 3 дні, маю полагодити деякі справи. Може, будемо разом їхати до Стан[иславова]. Але це ще далеко. Кого Ти там бачиш, що хто робить, пиши про всіх.

М. Пшеничка буде 28 грудня захищати десерт[ацію] про Людкевича, піду послухати і Тобі доложу, як було і що.

Будь здорова, цілую Тебе –

Зеня.

№ 7

18.II.[19]57 [р.]

Слава!

Маю стільки клопотів, що не було моменту, щоб відписати. По-перше не хотіли дати направлення у Львів, але вже виясняється, в цих днях приїду (в цьому тижні). Розкажу Тобі новочасну епопею, яка є гідною пера Гомера. Не гнівайся і перепроси тих господарів, що на вступі так кручу, але мною тут ще більше крутять.

Мешкання мене цікавить такого роду, як в Тебе, і не дороге, бо я поки що не дуже заможна. (Щодо того, що я не писала, то маю причини, а листа від Тебе не дістала, це подібне на «quasi una fantasia»).

Будь здорова.

Цілую – Зеня.

[Поштова картка]

№ 8

30.XII. [19]81 [р.]

Дорога Славцю!

Сердечно вітаю Тебе і Твоїх Рідних з Новим роком і святами, і бажаю здоров'я і всього найкращого.

Я дуже давно вже писала до Тебе, мабуть, рік тому, бо постійно так занята, що й не оглянулася, як рік минув. Весною і літом мала в домі ремонт, а тепер – робота, черги і всяка інша проза. Мама нікуди не ходить, весь час в хаті, лише літом ще біля хати займається городом і квітами.

Як Ти тепер живеш, як почуває себе Мама, Сестри і діти? Чи малі добре вчаться?

Я в Івано-Франківську вже тепер не буваю, хіба часом, і то рідко, на вокзалі, коли їду до тітки і пересідаю на автобус. Але хотіла би ще колись зупинитися на пару годин і оглянути, як тепер виглядає. Два рази відвідувала п[ані] Цибрівську⁵, мала до неї справу. Вони живуть близько вокзалу, то можна вступити і їхати далі. Якщо будеш колись у Львові, то зайди до нас, але перед тим напиши або подзвони, щоб я була в хаті.

Цілую Тебе.

Зеня.

Мамі і Сестрам передай уклони, а дітей поздорови від мене.

[Листівка]

№ 9

24.4.[19]87 [р.]

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за пам'ять, за святочні побажання та іменинові чи то «ювілейні». Ця дата мене тільки засмучує. Так мало я досі зробила, а залишилося всього яких 20 років, якщо все добре піде, як будуть сили і здоров'я для продуктивної праці.

⁵ Наталія Миколаївна Цибрівська (1896–1986) – піаністка, викладачка Івано-Франківського музичного училища ім. Дениса Січинського.

Занадто багато сил і часу розтратила на роботу, яку в інших умовах міг би зробити хтось інший. Нашому Є. Козакові того самого дня виповнилося 80. Вчора, 23.4. – відбувся у філармонії концерт «Трембіти» з його хорових творів; дуже приємний був вечір, партер і балкон битком набиті, але сам він тепер у лікарні, здається, лікує катаракти (чи оперує?). Вже рік або й більше не встає з ліжка після перелому ноги. Отак можна зустрічати своє 80-ліття!

24. січня був камерний концерт з творів Людкевича в Музеї українського мистецтва. Після закінчення підійшла до мене з червоними гвоздиками жінка і сказала, що вони від Івано-Франківська. Була це Оксана Кочержук, з якою ми вчилися понад 40 років тому в школі або в гімназії. Вона була на 2–3 роки молодша. Тепер живе у Львові. Дуже жалую, що забула її запросити до себе, а не знаю, де живе і як тепер називається. Шкода, що не пишеш, що у Тебе.

Здоровлю і цілую Тебе. Зеня
Поздоровлення Твоїм Рідним.

[Листівка]

№ 10

22.XI.[19]87 [р.]

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за пам'ять і поздоровлення, шкода тільки, що, своїм звичаєм, нічого не пишеш, що у Тебе і знайомих. Я тільки-но повернулася з Польщі, була в Перемишлі і Ярославі від 1 листопада – півтора тижня. Цього мало, щоб переглянути ґрунтовно архіви, але довше затриматися не могла. Дещо все-таки знайшла і вияснила, а могил батьків Людкевича (гробниці) нема, бо наші цвинтарі там ліквідовані. Назагал, я задоволена, що врешті там була, привезла пару книжок і найцінніше – сильні враження, хоч далеко не всі позитивні. Була в селі Млини на могилі М. Вербицького.

Я віддаю половину будинку (поверх) на Музей, а з Мамою будемо у двох кімнатах внизу. У зв'язку з тим буду тепер випродувати свої речі, бо частину речей Людкевича візьму до себе (архів, одяг і т.д.). Час покаже, чи я добре поступаю.

Здоровлю Тебе і Твоїх Рідних.

Зеня.

[Листівка]

№ 11

(без дати)⁶

Дорога Славцю!

Передусім дякую Тобі за пам'ять і добрі побажання в листопаді, коли я сама вже про такі дати забуваю. Від самого літа була занята передачею половини будинку державі, потім почала сама інвентаризувати все, починаючи з нотної і книжкової бібліотеки, а це значить записати в інвентар[ній] книзі, на інвентар[ній] картці і в акті передачі, подати розміри (до мм), стан речі і т.д. На це мені дають ще й наступний рік, бо робота велика. Недавно проводили на поверсі сигналізацію, а перед тим два столяри підтісували, де треба, вікна і двері – це теж забрало два тижні;

⁶ Припускаємо, що це кінець 1995 року.

залишили все перевернене вверх дном, а я маю наводити лад. І т.д., не варто всього і всіх клопотів описувати.

Що доброго у Тебе? Казали мені, що відбувся з'їзд станиславівської гімназії, чи Ти була на ньому? Подумати тільки, що це минуло 50 років, коли ми вчилися в гімназії, що часи були страшні, тільки то ми були молоді, сповнені надій і великих планів на майбутнє, а тепер маємо те майбутнє і ще мусимо бути вдячні долі, що дожили до незалежності.

[...] Бажаю Тобі, щоб Новий рік був для Тебе і Твоїх Рідних добрий, спокійний, щоб усі були здорові і щасливі.

Цілую Тебе

Зеня

Веселих Свят!

[Листівка]

№ 12

21.ІІ.[19]99 [р.]

Дорога Славцю!

Твій лист я дістала, але приїхати ніяк не могла; треба би просити, щоб хтось прийшов ночувати, включати і виключати сигналізацію. В п'ятниці і суботи в другій половині дня приходять з музею Крушельницької чергова і сидить, але відвідувачів майже нема. По-перше, у нас великі сніги, епідемія грипу, за вхід треба платити, і взагалі – людям не до музеїв. А я і без того маю багато роботи. На другий день після концерту в Івано-Франківську подзвонила мені Леся Турянська⁷ і сказала, що все пройшло якнайкраще. У нас 26 січня відбулися в музеї Крушельницької наукові читання (конференція), було яких 6 доповідей і одна лікарка-поетеса читала цикл віршів, присвячених Людкевичу. З Києва була М. Загайкевич, яка ще в 50-х роках писала дисертацію про нього, а тепер трохи ніби виправдувалася, що тоді можна було писати тільки півправду і т.п. Я говорила про участь Людкевича в студентському товаристві «Академічна громада». 8 лютого можна було почути по львів[ському] телебаченню «Кавказ», а 12-го у філармонії і симф[онічну] картину «Веснянки», фортеп[іанний] концерт (грала Рапіта), а на додаток – «Листок з альбому». Публіки було пів салі, або й менше. Цього року має відбутися вже п'ятий раз Міжнародний конкурс імені Людкевича, хочуть провести у Львові.

В Київ не їздила й це й не потрібне, влада київська не дає ні копійки на видання, ні на поїздки. Що вдасться полагодити тут – покаже час. Сама знаєш, які часи. Минулої неділі приймала гостей – 5 осіб, чотири години оглядали все, що тут можна оглядати. Була Б. Фільц – учениця Людкевича з Києва, Люба Мелех, Оксана Паламарчук – музикознавець і ще двое. Їм було цікаво. Цього тижня буде група студентів з консерваторії. А я далі шукаю гроші на видання. Оце весь «звіт», хоч неповний. Як буду мати якісь приємні новини, то напишу.

Цілую Тебе.

Зеня.

[Листівка]

⁷ Олександра Мар'янівна Турянська (1940–2018) – викладачка Івано-Франківського музичного училища (тепер – фахового музичного коледжу) імені Дениса Січинського, етномузиколог.

№ 13

29.XII.2000 [р.]

Дорога Славцю!

Пишу Тобі з запізненням, але ще в цьому році. Передусім дякую Тобі за пам'ять, хоч сама я ніколи не спроможуся написати до Тебе в жовтні, але для мене те, що хтось пам'ятає, має дуже велике значення, підтримує на душі.

Я вічно спішу, бо переді мною та велика робота. Саме рік минає, як видала два томи праць Людкевича, а розпродати їх дуже тяжко. Хто може видати сорок гривень? Добродій, який фінансував видання, пише, що в Америці, де книжки значно дорожчі, такі два томи коштують 60 доларів, а тут за 40 гр[ивень] не можна продати. Хто захоче фінансувати два томи життєпису, над яким я працюю?

В серпні, на Спаса, була в Перемишлі і Ярославі, там дуже урочисто відзначали двотисячоліття християнства, з'їхалися з цілого світу найвищі представники україн[ського] духовенства. Головне свято відбулося в Ярославі. Я поїхала з хором Львівського музичного училища ім. Людкевича, який прекрасно співав Службу Божу, а перед тим, 18-го серпня, вечірню в Ярославі. Для Людкевича не вдалося в ці дні нічого полагодити. Від ярославського «Об'єднання українців у Польщі» дістала заяву, що вони музеєм Людкевича займатися не будуть. Тільки що відвідала мене знайома мені пані з Ярослава. Приїде їх тут ціла група у червні, під час візиту Папи у Львові, щоб і Папу побачити, і оглянути дім Людкевича, побувати на його могилі і в училищі його імені.

[...] Працюю далі над життєписом, перший том закінчу 1939 роком.

В музеї С. Крушельницької зацікавилися п[ані] Дмитраш⁸ як співачкою, збирають спогади і матеріали, я дала їм адресу Дарки Паладійчук-Ієвенко, не знаю, чи вона далі мешкає на вул. Набережній. Може, Ти або Люба Пітушевська хотіли би написати про неї, матеріал буде зберігатися в цьому музеї. Тут збирають все про М. Менцинського й ін[ших] співаків.

Пиши, що у Тебе, в Івано-Франківську. Мене літом запрошували виступити в Івано-Франків[ському] університеті, запрошували на презентацію двотомника в Києві, але не можу ніде їхати, бо мушу пильнувати хату. Презентація відбудеться в Музеї Крушельницької 24 січня.

Бажаю Тобі в Новому році всякого добра, щастя і здоров'я, приїдь весною до Львова.

Веселих Свят! Цілую Тебе.

Зеня.

№ 14

4.II.2002 [р.]

Дорога Славцю!

Сердечно дякую Тобі за пам'ять і добрі побажання. Бажаю Тобі приємно провести святкові дні, нових сил і здоров'я. Було би добре, якби могла приїхати до Львова, є про що поговорити. Я продовжую працювати над монографією, тепер аналізую

⁸ Олена Антонівна Дмитраш (1902–1952) – співачка; викладач вокалу в Станіславському музичному училищі.

твори, планує до кінця року закінчити, а в наступному передрукувати на машинці і віддати до комп'ютерного набору. Розуміється, слідкую за всіма подіями, що у нас відбуваються. Відвідала про[фесора] М. Колессу, по святах знову зайду переглянути деякі документи.

Маю також досить роботи в хаті і на городі.

У газеті «Наше слово» за 17.ІІІ. (виходить у Варшаві) є невелика стаття, як в Ярославі відзначали день народження Людкевича, а точніше, як поляки не допустили до відзначення. Ксерокопії статті пішли в Міністерство закордонних справ і Мін[істерство] культури. У нас в кінці травня будуть поляки відкривати «Orlat» на Личакові.

Здоровлю Тебе і цілую. Зеня.

[Листівка]

№ 15

23.IV.2003 р.

Дорога Славцю!

Перш за все, дякую Тобі за пам'ять і добрі побажання. Бажаю і Тобі та Твоїм Рідним з нагоди Великодних свят всякого добра, а передусім здоров'я, приємно провести ті дні.

А я живу своєю працею. Готую до друку перший том життєпису, а точніше, монографії про життя і творчість Людкевича. Передруковую ще раз на друкарській машинці, передаю частинами в музей С. Крушельницької, там мають комп'ютер і набирають верстку. Завтра, значить, у четвер, мають прийти до мене представники обласної чи міської ради, які спеціально займаються музеями, оглянути дім, бо на другий рік будемо відзначати 125-ліття від народження Людкевича. Оперний театр з консерваторською оперною студією нібито готують постановку опери «Довбуш». Я давно передала їм ксерокопію партитури опери. А цього року в травні у Львові будуть відзначати міжнародне Шевченкове свято, будуть виконувати в тих днях «Кавказ» Людкевича, і, може, хтось з гостей відвідає дім композитора – найкращого музичного інтерпретатора Шевченка. Мушу бути до того приготовлена.

З виданням будуть мені трохи сприяти. Я весь час призибувала трохи гроші, продавала свої книжки; двотомник праць Людкевича не так легко продати, бо коштує 40 гривень, хоч взагалі це дуже дешево, як на таке прекрасне видання.

Пополудні мушу зайнятися городом, я дуже хотіла би, щоб гора і навколо хати був барвінок, але знаходяться аматори, бачу, що зривають, і не знаю, як з ними боротися.

[...] На цьому кінчу. Бажаю Тобі всього найкращого.

Цілую Тебе. Зеня.

№ 16

7.IV.2004 р.

Дорога Славцю!

З нагоди свят[а] Воскресення Христового бажаю Тобі і Твоїм Рідним добра, щастя і здоров'я. У мене цей ювілейний рік насичений працею над книжкою про життя і творчість Людкевича і численними справами.

23 січня у філармонії виконували «Кавказ» і то дуже добре, 24-го на головній пошті було «погашення» (це доручили мені) конверта і марки, виданих до 125-ліття Людкевича (наступним разом пішлю Тобі). Потім був вечір спогадів про нього, наукова конференція, я говорила про життя його в роки першої світової війни, перебування в полоні і т. д. Був цікавий концерт співачки і землячки Людкевича Наталі Якимець в музичному училищі ім. Людкевича, яка виконала 26 солоспівів і обробок народних пісень Людкевича. Ще цього року хочу видати перший том монографії, а тут продовжують ремонти, на балконах дали нові двері.

Як Ти чуєшся, чи ходиш, хто є весь час з Тобою? Напиши, як можеш, про себе і що нового в Ів[ано]-Франківську.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

[Листівка]

№ 17

14. XI.2004 р.

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за лист, безмежно вдячна за пам'ять і побажання. Я Тебе часто згадую, знаю, що в жовтні відзначаєш уродини, а котрого дня – не пригадую. Прошу Тебе – напиши мені в листі. Я весь час занята одною роботою, тільки що передала у видавництво перший том монографії про життя і творчість Людкевича, ще треба буде скласти іменний покажчик і перевірити текст, а потім ще збирати матеріали до другого тому, хоч переважно вже більшість збрала, і т. д.

Цього року я чотири рази переїздила через Івано-Франківськ і зупинялася в ньому на пів години в одну і другу сторону. До Товмача я не їздила яких 10 років, або й більше, відколи померла моя тітка.

[...] Дорога автобусом в одну сторону триває 4 з половиною години. Після багатьох років ці поїздки на батьківщину, де вже, крім вуйка, нікого з рідних нема, справляють на мене незвичайно сильне враження. Я нарешті бачу правдиву Галичину і всю дорогу не відриваю очей від вікна. Минаю Перемишляни, Рогатин з пам'ятником Роксоляні, Бурштин, Галич, Крилос, Угринів. На околиці Івано-Франківська новиною для мене є десяти- і більше поверхові будинки, як під Львовом. В Івано-Франківську купую на станції морозиво «Їжачок», дуже смачне. І, розуміється, згадую молодість, всіх найближчих, в тому числі Тебе. Далі лишається пів години їзди, через Тисменицю і Палагичі. Приїжджу коло 6-ї години, а рано о 6-й мене підвозять в центр Товмача і вертаюся до Львова. Враження незабутні. З вікна своєї хати, а радше кімнати, в якій постійно пересиджую, бачу лише клаптик неба і високі камениці, а під час цієї подорожі – безмежні простори і небо.

[...] Я маю деякий контакт з українцями з Америки. Один відомий в минулому добрий співак⁹ хоче організувати у Львові міжнародний конкурс співаків, жертвує на те велику суму, і я допомогла йому організувати зв'язок з Львівською консерваторією, яка тепер називається академією. Ми листуємося, а на другий рік відбудеться

⁹ Теодор Терен-Юськів (1911–2010).

перший конкурс. А цього року у вересні концертний сезон відкрив наш диригент¹⁰ з Нью-Йорку твором Людкевича – симфонічною поемою «Рондо юнаків». Ми познайомилися, він хоче поставити у Львові оперу Людкевича «Довбуш». Тільки що зробили у Львові ксерокопію з партитури опери, в цих днях його львівський знайомий перешле йому до Нью-Йорку, і він буде вивчати її.

[...] В хаті маю абсолютну пустку і тільки одного рудого котика, і раз на тиждень ходжу на Личаків, поки не впав сніг.

Так виглядає моє життя. До Товмача поїду аж весною або літом, щоб по дорозі любоватися далекими горизонтами, які тільки там бачу.

Сердечно Тебе здоровлю і ще раз дякую за пам'ять і побажання.

Цілую тебе.

Зеня.

№ 18

26.IV.2005 р.

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за листа і побажання. Я тільки що переїздила через Івано-Франківськ і на станції, напроти залізничного «вокзалу», зустрічалася з моєю колишньою студенткою з консерваторії Лесею Турянською. З нею й Іриною Мельник в Івано-Франківську підтримую деякий зв'язок. Вони обі дуже наполягають, щоб я приїхала на століття гімназії у двадцятих числах травня [...].

Я взагалі дуже вагалася, чи їхати на з'їзд. Минуло шістдесят років, все дуже змінилося, чи варто тратити час?

Я видала перший том монографії про життя і творчість Людкевича і відразу почала кожного дня ходити в бібліотеку, у відділ періодики, переглядаю пресу від «золотого вересня» 1939 року, бо другий том буде присвячений радянському періоду життя композитора. Взімі, коли впаде сніг і буде слизько ходити, буду сидіти в хаті і писати, а тепер кожного дня ходжу в бібліотеку. Відділ періодики знаходиться близько філармонії, ходжу пішки. Лесі Турянській привезла шість книжок для тих, хто хотів їх придбати, і для музичного училища.

Мої гімназійні товаришки з Америки також вагаються, чи їхати. Нам усім уже під вісімдесят. Я хочу протягом чотирьох років написати другий том, багато вже матеріалу збрала. Фактично тільки цею працею і живу, і задоволена, що маю чим займатися. З давніх товаришок, що живуть в Америці, листуюся, зрештою, дуже рідко, лише з Арою Каменецькою. Пише до мене пару музикантів, дехто дзвонить. Минулого року концертний сезон відкривав (як звичайно, твором Людкевича) диригент, пан Андріян Бриттан, який хоче поставити оперу «Довбуш» Людкевича в концертному виконанні.

Наразі на цьому кінчу.

Бажаю Тобі якнайкраще провести святкові дні.

Христос воскрес!

Цілую Тебе.

Зеня.

¹⁰ Андріян Бриттан.

№ 19

12.VI.2005 р.

Дорога Славцю!

Давно збиралася написати Тобі про мої враження після поїздки в Івано-Франківськ, в якому я не була, мабуть, тридцять років, а до Товмача не їздила яких дванадцять років, коли ще жила моя тітка, молодша сестра моєї мами. За ті роки я частіше була в Ярославі і Перемишлі. Обидва ті міста також мені дуже подобалися. Але Станиславів – то ж місто мого дитинства і молодості, де жили мої батьки, а тепер у мене повна пуста і тільки щоденна праця заповнює час.

Я добре пам'ятала головні і бічні вулиці, але вони за стільки років змінилися. На нашій Республіканській були партерові і одноповерхові, а тепер я побачила п'яти- і шестиповерхові будинки, а власного дому не пізнала, бо завжди перед хатою і збоку хати були квіти і невеликі дерева, тепер ні травинки, все зацементоване, люди не відчують потреби посадити якусь квітку. Я розуміла, що я в Івано-Франківську, але місто було якесь чуже. Так само, зустрічаючи після 60-и з гаком років своїх товаришок, я їх не пізнавала, коли вони мене запитували, і дивуюся, що мене міг хтось пізнати. Після Служби Божої в церкві до мене підійшла Марта Шарко (в гімназії ми не вчилися в одному класі), потім Ганушевська (ми вчилися разом в музичному училищі), також Дарка Паладійчук, а перед тим, в суботу під вечір, коли ми з Лесею Турянською йшли вулицею Голуховського (пізніше, здається Пушкіна)¹¹, надійшов мій гімназійний товариш Мирон Щуровський і відіззався до мене, а я його не пізнала (хоч живемо обоє у Львові, але ніколи не зустрічалися). Мені було надзвичайно приємно усіх бачити, але, на жаль, на обід, коли можна було би поговорити, я не залишилася, а відразу після урочистої частини поїхала до Товмача, щоб побачитися з вуйком, бо така нагода рідко мені трапляється, а він є вже єдиним представником моєї родини. Цього року спробую ще поїхати до нього під кінець серпня.

Взагалі, я надзвичайно рада, що була в Івано-Франківську і побачила своїх товаришок, яких бачила, маючи ще 17 років, а тепер зустріла, коли нам майже 80 літ.

Дуже тішуся, що бачила Тебе і дім, в якому тепер живеш. [...]

Запитань виникає дуже багато. Як виглядав обід і де він відбувся, не знаю. У Львові я подзвонила до Мирона Щуровського, він мені дуже коротко про те розповів. В цих днях мав би мене з жінкою відвідати, тем для розмов є дуже багато. Я привезла до Ів[ано]-Франківська 8 книжок монографії і чотири двотомники, всі у мене купили, а тиждень тому була у мене Леся Турянська і взяла ще 5 монографій. Я випродую все, що можу, зі своїх речей, щоби зібрати гроші для другого тому, з розпродажем є труднощі, бо в магазинах за них беруть яких 38 гр[ивень] і ніхто не купує, і я так думаю, кому вони потрібні.

Як будеш писати, то напиши, яке Твоє враження від першого тому.

Я тепер кожного дня ходжу у бібліотеку, сиджу у відділі періодики і переглядаю пресу від 1939 року за 40 років радянського періоду. Невеселі були ті часи, про які я тепер буду писати, зрештою, багато вже написала, переглянула вже документацію Львів[ської] консерваторії, спілки композиторів у Львові і Києві. Треба

¹¹ Сьогодні – вулиця В. Чорновола.

поспішати, бо час не стоїть на місці. Моя праця рятує мене від важкого почуття самотності.

Про гімназію хотіла би ще сама написати, але поки що пишу другу частину життєпису композитора.

Сердечно тебе здоровлю і жду Тебе.

Цілую Тебе.
Зеня.

№ 20

12.VIII.2005 р.

Дорога Славцю!

Збираюся у вівторок, 16 серпня, відвідати свого вуйка. Автобус приїздить до Івано-Франківська приблизно коло п'ятої і затримується на пів години. Якщо будеш здорова, не занята якимись справами і будеш мати бажання, то прийди. Я рівночасно пишу Ірині Дутчак (Мельник), це моя товаришка ще з дитячих років, з Товмача, бо вона не раз висловлювала бажання зустрітися зі мною. Вона в Івано-Франківську самотня, бо її донька з чоловіком і внуки в Америці, і напевно вже не вернеться, а тільки кожного літа її відвідують.

Я далі інтенсивно працюю. Збираю ще матеріали для другого тому, переглядаю два томи книжки «Культурне життя в Україні. Західні землі». Двотомник виданий в 1995 і 1996 роках, перший том містить матеріали і документи за 1939–1953 роки, другий – 1953–1966 роки. Є це, переважно, секретні документи, раніше недоступні. Багато відноситься до музичного життя консерваторії і Спілки композиторів. В другому тому є цікавий документ – лист В. Барвінського у Верховну Раду СРСР з 1956 року, ще з заслання, в якому він пише, як з ним розмовляв слідчий і т.п. Я зробила ксерокопію з цього листа.

Бібліотека тепер, переважно, до кінця серпня не ремонті, так що сиджу в хаті, але роботи так багато, що не знати, що швидше робити.

Вже інвентаризувала всі книжки і рукописи, є коло двох тисяч. Тепер треба списати всі платівки і всі вітання до ювілейних дат – від 1925 року, коли його перший раз вітали з 25-літтям композиторської діяльності, а потім з 60, 65, 70, 75 і т. д. до століття. Є того дуже багато.

Дуже рідко ходжу на концерти, але той, що я його відвідала, був надзвичайний. Оркестр грав твори Моцарта і Шопена, як соліст виступав львівський піаніст Дмитро Онищенко, син нашої колишньої студентки, лауреат багатьох міжнародних конкурсів. Як на біс виконав яких шість етюдів Шопена, то я згадала Ріхтера і подумала, що все-таки росте покоління, яке принесе славу Україні.

Недавно відвідала проф[есора] М. Колессу, треба було дещо розпитати про музичне життя від 1939 року. Поговорили півтора години. Йому 102 роки. Вже не може читати. А я принесла йому том моєї нової книжки. Читає йому знайома пані, яка залишається з ним, коли донька Харитя йде на лекції в консерваторію. Подзвонив мені недавно і дуже похвалив за книжку. Я пишу і про те, що вони з Людкевичем споріднені через прадідів Коростенських.

Передала дві книжки, одну в Париж, в бібліотеку С. Петлюри, другу в Київ Іванові Дзюбі. Була у Львові Богдана Фільц, то взяла.

Поки що кінчу і прощаюся до зустрічі в Івано-Франківську, якщо зможеш прийти.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 21

30.I.2006 р.

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за лист. Про Головащенко я знала, дійсно зробив багато доброго. Він один зі східняків, які особливо цікавляться Західною Україною.

Ми тут пережили сильні морози, так що я 24 січня навіть не пішла на Личаків (це день народження Людкевича). На концерти також не ходжу, бо не хочу вечорами залишати хату. Працюю над другим томом.

В цих днях відвідав мене рідкісний гість – праправнук Михайла Вербицького. Пару місяців тому він був у мене з більшою групою і з жінкою, відвідали музей Людкевича, а ще яких два-три роки тому я була на конференції, присвяченій родові Вербицького, а головно йому самому, Михайлові. Я там виступала, розповіла про близький контакт діда Людкевича з Мих[айлом] Вербицьким, вони товаришували, вчилися від народної школи, потім дід Людкевича з мамою Станіслава Людкевича їздили до Вербицького в село Млини, де і я вже не раз була.

Тепер пан Андрій Вербицький приніс мені показати генеалогічне дерево роду.

У нас тепер вже десять років відбуваються конференції, присвячені родам, головно нашим галицьким. На мою думку, вони надзвичайно цікаві. Рік чи два тому я виступала про рід Людкевича, пару місяців тому була конференція, присвячена родині генерала Мирона Тарнавського. Виявляється, що є його потомки у Львові. Так само я наслухалася про багато інших, і східних відомих родів, наприклад Симиренків і інших. Після таких конференцій видають том, в якому є розповіді учасників конференцій. Маю один такий том.

Після візиту п[ана] Вербицького подзвонив до мене Микола Колесса і попросив зайти. На другий день я пішла до нього. Це також унікальний випадок. Перший раз доводиться розмовляти зі 102-річною людиною. Він навіть обіцяв, що прийде до мене і принесе список усіх концертів, на яких він диригував. На жаль, його донька каже, що це не реальне, і я також так думаю. Не все вже вдається тепер вияснити про ті концерти з творів Людкевича, які мене цікавлять. Взагалі, є багато всього цікавого, про все не напишеш. Побачимо, як будуть складатися у нас далі відносини.

Я читаю тільки газету «Літературна Україна» і часом купую «Львівську газету». Радіо не включаю ніколи. Недавно, десь два тижні тому я виступала по телевізору, розказувала про «Кавказ», і моя розповідь чергувалася з трансляцією «Кавказу».

Дуже жду листа від одного співака з Нью-Йорку, якому передала перший том монографії про Людкевича, і він її дістав. У Львові написав рецензію на неї один музикознавець, але чи вже надрукована – не знаю.

Це більш-менш все у мене. Працюю далі над другим томом, і то мушу поспішати. Як будуть у мене які новини, то напишу. А за Станиславом я тужу.

Цілую Тебе.

Зеня.

№ 22

18.IV.2006 р.

Дорога Славцю!

Довго я до тебе не писала, була занята різними справами, а передусім поспішаю з другим томом монографії, бо це велика робота. У нас недавно відбувся в музичній академії (консерваторії) Перший всеукраїнський конкурс молодих вокалістів Теодора Терен-Юськівца. З цим паном, відомим співаком Терен-Юськівцем, я давно листуюся, і це я йому порадила звернутися саме до академії, щоб вона організувала цей конкурс. Він сам живе ще від 1940-х років в Нью-Йорку, фінансує конкурс (дає 220 тисяч доларів), а ще купив для академії у Відні два фортепіано фірми Безендорфера, і їх привезли до Львова.

В конкурсі взяло участь 55 співаків з консерваторії і училищ цілої України, студенти, яким двадцять кілька років. Було приємно чути, які чудові голоси є в Україні. Я ходила на перший і другий тур і на заключний концерт лауреатів. Я навіть була зворушена до сліз, як ніколи, коли студент Київської академії співав пісню «Сонце низенько, вечір близенько» з «Наталки Полтавки», так прекрасно він її виконував. Перше місце заняв студент Львівської академії. Завтра напишу лист панові Терен-Юськівцу.

[...] На перший том моєї монографії появилася рецензія в журналі «Дзвін», номер 3, позитивна.

Я на здоров'я вважаю, бо воно мені потрібне для праці.

Вибач, що запізнююся з листом, на будуче буду скорше відписувати.

Цілую Тебе.

Зеня.

№ 23

20.VI.2007 р.

Дорога Славцю!

Знову запізнююся з листом. Хотіла повідомити Тебе, що вже музична академія взяла у мене частину книжок, мав приїхати проректор, але він роз'їздив по Україні і начебто повернувся, та зволікає. Скільки разів я вже дзвонила ректорові, а тепер почну йому, проректорові, дзвонити. Як то все вже надоїло.

Я, здається, ще Тобі не писала, що у нас 8 червня відзначено рік від смерті Миколи Колесси, відбувся і концерт з його творів, виступали деякі співаки і співачки, камерний оркестр, піаністи, «Трембіта». Я перший раз почула стільки його творів, які раніше не були мені відомі, але я надто привикла вже до музики Людкевича, і твори Колесси, хоч написані майстерно, так мене не зворушували.

Я тільки що прочитала книжку Петра Арсенича «Рід Шухевичів». Не знаю, чи Ти її можеш в Ів[ано]-Франківську дістати. Вона цікава. Я знала деяких представників тої родини, а пан Юрій Шухевич кілька років тому відвіз мене своєю машиною після концерту додому. Машиною керує його жінка, бо він не бачить. Була якось у мене його сестра, оглянула дім-музей Людкевича. Було їй цікаво бачити підпис її батька Романа Шухевича на вітальній адресі Людкевичу від імені Муз[ичного] інституту у 1925 році. Р. Шухевич був дуже добрим піаністом, і Людкевич

не раз його хвалив у рецензіях, а я ті рецензії опублікувала у двотомнику праць Людкевича.

Я тепер займаюся аналізами творів Людкевича. Це ще досить роботи.

Ти згадуєш у листі паню Волошин з музею Новаківського, я з нею знайома, але давно не бачила і тої книжки не читала («Княжий дар великого мецената»). При нагоді, як буду в музеї Крушельницької, то зайду і в музей Новаківського, бо вони досить близько коло себе. Музей Новаківського коло церкви св. Юра. Тоді обов'язково спитаю, хто автор тої книжки.

Я нікуди тепер не їжджу, бо хати не лишаю. Лише часто біжу на Личаків. Цвинтарі Янівський, де мої родичі поховані, і Личаківський, де композитор, стали тепер для мене ніби рідним домом.

Вибач мені за цей сумний лист, а я постараюся, щоб наступний був веселіший.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 24

13.XI.2007 р.

Дорога Славцю!

Сьогодні дістала Твій лист з вітанням з нагоди іменин і нарешті відписую. У Львові була моя добра знайома і приятелька композиторка Богдана Фільц, учениця Людкевича. Вона відзначає своє 75-ліття. Запрошують її в різні міста, і в Україні, і за кордоном. Була і в Америці. У Львові я була на двох її концертах і на присвяченій їй виставі фотографій і різних документів у музеї С. Крушельницької. Музика її мені подобається, починаючи від солоспівів на слова Сосюри «Любіть Україну» і «Юнакові», до хорів і симфонічних творів. Людкевича вона знала від маленької дитини. Народилася коло Львова, в Яворові. Там ще з 30-х роках був уже Музичний інститут, де працювала її мама, а Людкевич був інспектором інститутів, приїжджаючи до Яворова, у них мешкав. Батько Богдани був адвокатом, а її старша сестра, скрипачка, вчилася зі мною в консерваторії на одному курсі. Я знайшла для неї пару фотографій в архіві Людкевича з 1930-х років, де вона з сестрою і батьками та Людкевичем серед учнів і вчителів Муз[ичного] інституту.

Зробила фотокопії. Вона поїхала ще на свої концерти до Перемишля, а завтра вертається і їде до Києва, де вже багато років живе.

Люба Мелех померла 3 жовтня, в цих днях відзначили 40-ий день. Була відправа в церкві, але о годині 7³⁰ рано. Я ні так рано, ні вечорами на концерти ходити не можу, бо дуже пильную хату, хоч і є сигналізація. На концерти Богдани ходила, і мене відправляли до хати.

Сьогодні мені подзвонили з телевізії, хочуть прийти записати розмову про родину Людкевича, хоч є вже книжка, де я досить детально пишу про родину.

Мабуть, цієї розмови не буде, бо музей Крушельницької не може прислати на той час кілька осіб, щоб, на всякий випадок, пильнували численних гостей, бо всіляко буває.

[...] Я ще далі стараюся, щоб все-таки поставили оперу «Довбуш» Людкевича, бо пізніше не знаю, чи буде хто старатися. Богдана Фільц буде про те говорити зі

Скориком (між іншим, вона споріднена з композитором М. Скориком і Соломією Крушельницькою). Скорик тепер очолює всю Спілку композиторів України.

А я сама тепер займаюся аналізом симфонічних творів Людкевича, це теж велика робота, тому мені навіть не кажуть проводити екскурсії в музеї, а працювати над другим томом монографії.

Наразі на цьому кінчу, ще раз дуже і дуже дякую за вітання і перепрошую за те, що затрималася з листом. Що буде нового, постараюся швидше відписувати.

Цілую Тебе і здоровлю.

Зеня.

№ 25

12.II.2008 р.

Дорога Славцю!

Вже давно я думала про те, що повинна Тобі написати, і в цих днях збиралася це зробити. Справ було дійсно багато. Цього року відзначають 120 років від народження Барвінського. Він народився 20 лютого, музей Крушельницької, в якому є великі кімнати, організував у себе виставку, а я мусіла вишукувати листи, фотографії, книжки, подаровані Барвінським Людкевичеві з дедикаціями, а 6 лютого на відкритті тої виставки розповісти про відносини між ними. Властиво, ніхто, крім мене, на тому відкритті не виступав. Так що вишукування тих документів забрало досить часу. Виставка буде тривати місяць.

Вже від тепер починається підготовка до відзначення 130-ліття від народження Людкевича в січні наступного року, так що, властиво, цей і наступний рік присвячений обом композиторам.

В мене взяли клавір і партитуру опери «Довбуш» і починають підготовку до виконання її. Це треба конче зробити, бо минає 60 років, як Людкевич її написав, а чи наступним поколінням після нас буде дуже залежати, щоб її поставити, то «przypuszczam że wątrę». Ще одна справа, яка забрала мені багато часу, це була історія мого звільнення з роботи у 1973 році. Я, здається, вже Тобі писала, що у Львові видається вже четвертий том про культурне життя Західної України від 1939 року, тепер – четвертий том про 1970-і роки, а це якраз про переслідування мене і звільнення з роботи. Паперів і всяких документів є багато, рецензії різних осіб, вимоги, які ставилися до мене, листи Людкевича в різні установи і в ЦК партії за три місяці до смерті, в яких просив дати мені роботу і т.д. Цього року минає 35 років з того часу. Мене підозрівали у всіх злочинах, навіть їздили партійні діячі до Відня, ціла група, щоб перевірити, хто такий Еріх Шенк, з яким я листувалася, щоб дістати ксерокопію дисертації Людкевича, а це був директор музикознавчого інституту у Відні. Треба було, нарешті, дістати і перекласти ту дисертацію, а з того робили цілу аферу.

Вчора були у мене працівники телебачення, фотографували і записували розмову зі мною. Це також забирає час, а таких розмов буде ще багато.

Для мене головною роботою є все-таки другий том монографії, вже переписую з чорновика. Головною проблемою є те, що я не можу пропустити в ній справи з видаленням книжки, коли Людкевичу було 95 років, коли книжку ліквідували, хоч

там нічого злого не було, я ж здавала собі справу, що не можу наражати ні його, ні себе. А тепер я мушу писати і про себе. Все це робилося, щоб дістатися до його архіву.

Я тепер частіше буваю в консерваторії, позичаю там деякі книжки.

Вийшов збірник статей «С. Людкевич і М. Колесса – корифеї української музики ХХ століття»¹². Є там 14 статей про Людкевича і 6 про Колессу.

Ще одна книжка про знаменитого нашого диригента – Степана Турчака. Він помер, проживши 50 років. Мені запам'ятався його приїзд до Львова і виступ на 95-ліття Людкевича разом з Солов'яненком. Солов'яненко співав тоді пісню, виразно для Людкевича призначену: «Дзвонять дзвони в Перемишлі, дзвонять дзвони в Ярославі...» з приспівом «Білу ручку мені дай...». На жаль, більше не пам'ятаю. Ми тоді з Людкевичем «розписалися» в 1973 р., а в наступному вони оба приїхали.

Турчак вчився у Львівській консерваторії, тому я його знала, був дуже симпатичною людиною. На концерті була його родина, а мама не спускала очей з Людкевича. А час летить, і вже нема ні Турчака, ні Солов'яненка.

У нас також цього року нема зими, і я що кілька днів буваю на Личакові і навіть віднесла квіти – туліпани і ще якісь, які мені принесли диригент, який буде диригувати оперою, і музикознавець, який прийшов з ним. До весни лишилося два тижні, побачимо, яка вона буде.

Славцю, дуже дякую Тобі за листа, буду писати, як тільки будуть які новини.

Сердечно здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 26

5.ІІІ.2008 р.

Дорога Славцю!

Думаю, що ти дістала мій попередній лист. Я Тобі писала, що в нас тепер рівночасно відзначають 120-ліття Барвінського і 130-ліття Людкевича, хоч воно буде аж за рік. Я була в неділю на концерті з творів Барвінського [...]. Досить довго говорила вступне слово Павлишин, потім виконувала віолончелістка Концерт віолонч[ельний] з оркестром – Галина Жук, концерт у двох частинах: 1. Інтродукція і 2. Думка, а диригує якийсь Айдар Торибаєв¹³. Після цього концерту я побігла додому.

Далі був фортепіанний концерт з оркестром, грав також мені невідомий Яромир Боженко¹⁴. У другому відділі грала знаменита піаністка О. Рапіта прелюдії b-moll і c-moll, а співачка Лілія Коструба співала дві обробки народних пісень – сербську «Ой сумна, сумна темна ніченька» і українську «Чи ти мене вірно любиш».

Виконали також Фортепіанний секстет (дві скрипки, альт, віолончель, контрабас, фортепіано), грали студенти академії, а на закінчення ще дві обробки нар[одних] пісень співала Н. Дацько з камерним оркестром.

¹² Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження М. Колесси та 125-річчю від дня народження С. Людкевича. Дрогобич: Коло, 2006.

¹³ Айдар Торибаєв в 2007–2013 рр. займав посаду художнього керівника та головного диригента Академічного симфонічного оркестру Львівської філармонії.

¹⁴ Яромир Боженко – львівський піаніст, який вже давно мешкає та викладає у Німеччині.

У понеділок відбулася наукова сесія музикознавців Львова, Дрогобича й Івано-Франківська. Хоч починалася рано о 10 годині, але я була на першій частині, а поплудні пішла. Сесія відбулася в музичному училищі, в колишньому музичному інституті, в якому Барвінський від 1915 року до 1939 року був директором. Назову доповіді, які я послухала: Павлишин: «Сильветка Барвінського», Я. Горак: «Барвінський і вшанування століття Лисенка у 1942 році», Н. Кашкадамова: «Ремарки до виконання фортеп[іанних] творів Барвінського», В. Грабовський: «Барвінський та доба (до теми «Композитор і суспільство»)», Ліля Назар: не пригадую заголовка її теми.

З Івано-Франківська мали виступати Ганна Карась – «Збереження і популяризація творчої спадщини Барвінського митцями українського зарубіжжя» – і Оксана Дітчук – «Мюнцер в рецензіях Барвінського». Всіх доповідей мало бути 16 або 17.

Запрошують мене взяти участь в науковій сесії 20 березня за участю музикознавців Донецька, Львова, Дрогобича, Івано-Франківська. З Івано-Франківська буде знову Г. Карась, Наталія Толошняк, Віолетта Дутчак, Богдан Кіндратюк і Ігор Дем'янець. Тематика різна.

На цій першій сесії я сіла даліше і не все чула, і не можу сказати, що все було для мене цікаве.

Я далі працюю над мою головною роботою. Як у Тебе? Пиши!

Сердечно здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 27

2.VII.2008 р.

Дорога Славцю!

[...] У нас була конференція, присвячена українцям з діаспори. З гостей діаспори був і виступав лише один – з Татарстану українець, а решта – наші львів'яни.

Для мене найцікавішою була доповідь музикознавця Зелінського про Богдана Весоловського. Може, ще пам'ятаєш його пісні-танго «Прийде ще час» («Ще раз поглянути на тебе»), «Подай рученьку». Мені здається, що вони, його пісні, були найбільш у нас відомі і популярні за німців. Потім він емігрував до Америки, прожив мало – всього 56 років. Зелінський видав збірник його пісень, а його донька дуже гарно ілюструвала збірник, вона талановита малярка. Я цей збірник маю. Весоловський до багатьох пісень сам писав слова, і вони також дуже гарні.

Тиждень тому у нас був у філармонії концерт Остапа і Нестора Нижанківських, було цікаво послухати їх вокальні і фортепіанні твори. Їх тепер, як, зрештою, і раніше, рідко виконують, а вони гарні. Співала солоспіви обох Нижанківських співачка з консерваторії і філармонії Ліля Коструба. Я на концерти рідко ходжу, але на той пішла, а потім швидко біжу до хати.

Ти, напевно, знаєш, яка у нас у Львові сталася подія – буревій 23-го червня. Поламав коло ста дерев і досі вони чомусь лежать, їх не прибирають по цілому місті, на Личакові і коло нас.

До мене сьогодні подзвонив знайомий диригент з Нью-Йорку, який не раз приїздив до Львова, виступав як диригент і скрипаль. Я, мабуть, вже писала Тобі про нього, називається Адріян Бриттан, написав дисертацію про оперу Людкевича «Олекса Довбуш», захистив її у Мінхені чи Ляйпцігу, хотів поставити її у Львові,

але тепер вже готують постановку інші, так що не знаю, як буде. Він тепер в Нью-Йорку керує капелою бандуристів, збирається з нею їздити і виступати. А як буде з оперою, то час покаже.

Я закінчила на чисто біографічну частину другого тому монографії. Тепер займаюся аналізами творів, написаних за радянський період.

Час летить, вже пів року минуло. Пан Бриттан казав, що в них показували буревій у Львові по телевізору.

[...] Сердечно Тебе цілую і бажаю всього найкращого.

Зеня.

№ 28

6.ІІ.2009 р.

Дорога Славцю!

В мене тепер дійсно багато справ і обов'язків. 21 січня відбувся перший симфонічний концерт з творів Людкевича, виконували симфонічну поему «Пісня юнаків», останній його симфонічний твір «Танець кістяків», який Кос-Анатольський назвав «Подвиг». Його записав від Людкевича його ж студент по композиції М. Корчинський. Деякі хорові твори і фортепіанні записувала я, бо він вже не бачив. На цьому концерті 21 січня його фортепіанний концерт грала дуже добра піаністка Рапіта.

23 січня в музеї С. Крушельницької відкрито виставку Людкевича – книжок, які йому дарували різні люди з дедикаціями. На тому відкритті я мала доповідь про деякі факти з життя Людкевича в радянський період.

Було вже кілька передач зі мною по радіо і телебаченню. В березні буде кілька концертів студентів і викладачів консерваторії і якась конференція в консерваторії, на якій мене просять виступити. Про що маю там говорити, ще не знаю. Я десь два тижні тому пішла, як звичайно, на Личаків, а як верталася, то поховзнула і страшно впала і вдарилася головою до бетону, падала взад, але якось все пройшло, люди підійшли і піднесли мене. Я взагалі дуже вважаю.

Недавно подзвонив мені диригент¹⁵, який буде диригувати виконанням опери «Довбуш», запросив на репетицію опери. Я цей раз не пішла, але ще буду ходити.

Буваю в музеї Крушельницької, там мені друкують на комп'ютері другий том, ходжу в консерваторію і в радіокомітет слухати деякі твори Людкевича, які аналізую. Це є робота, яка мене тримає при житті.

Маю малий телевізор, але не дивлюся, і радіо не слухаю. Читаю «Літературну Україну», передплачую її багато років і з великим зацікавленням прочитую за попередні роки – 2005, – 6, – 7-ий.

Дуже Тебе прошу, Славцю, пиши, а я буду інформувати про те, що у нас відбувається. А поки що цілую і здоровлю Тебе.

Зеня.

¹⁵ Іван Юзюк.

№ 29

3.V.2009 р.

Дорога Славцю!

Ти, напевно, дістала мій лист, в якому я писала про біду з очима. Тепер пишу і читаю з побільшуючим склом, була у трьох окулісток, приймаю таблетки і три рази на день закраплюю. Не знаю, чи поліпшиться, але я і тим вдоволена, що другий том [...] закінчила. Лишилися деякі дрібниці, як покажчик імен. Я дуже втішилася, коли мені дали побільшуюче скло і я змогла трохи прочитати.

Прем'єра опери відбулася 28 квітня в оперному театрі від шостої до дев'ятої години. Було дуже багато людей, бо якраз відзначали 155 років від заснування консерваторії (польської) і 130 від народження Людкевича. Був з'їзд музикантів з різних міст України, з Києва й інших.

Мене вже давніше не задовольняло те, що ставлять оперу без третьої дії, це є єдина дія, яка показує конфлікт з поляками, з графом Злотніцьким. Інакше без цієї дії не можна показати, за що боровся Довбуш. Всі дії показують тільки життя гуцулів і тільки його відносини з Ксенею. Слухачі дуже аплодували, але все-таки опера без тої дії не показує, що Довбуш був народним героєм, а ще він не високого росту, а середнього. В цих днях буду бачити диригента і знову буду говорити, що третю дію треба додати.

Крім опери, були ще два концерти-звіти музичного училища ім. Людкевича. На першому – 19-го квітня – я була. Виступали оркестр бандуристок, камерний оркестр, оркестр духовий, всі прекрасні. Концерт відбувся у філармонії. А наступний в органному залі. На першому виконали лише бандуристські лише одну пісню Людкевича. Піду, як будуть концерти з самих творів Людкевича.

На свята я не пішла на Янівський цвинтар, де поховані батьки і сестра Людкевича з чоловіком, бо дорогу ремонтують, трамваї туди не їздять, а це дуже далеко, пішки йти майже неможливо.

Славцю, дуже дякую Тобі за привітання з днем народження. Це щораз поважніші дати. Я буду Тебе повідомляти про події, які у нас відбуваються.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 30

5.XII.2009 р.

Дорога Славцю!

Дістала твій лист, в наш час він не може бути веселий, оптимістичний, і я Тобі сердечно співчуваю. [...] А ще загальна політична ситуація, коли триває боротьба «бути чи не бути» українській державі. Що буде далі – побачимо.

Я вже дістала перші примірники другого тому монографії, через тиждень або два дістану цілий тираж, а поки що перевіряю видання. Тепер видання дуже подорожчали. Якщо перший том (понад 600 сторінок) коштував 30 гривень, то другий (350 стор[інок]) коштує майже 80 гр[ивень].

У нас в цих днях (від першого по четверте грудня) відзначали століття від народження Коса-Анатольського. Я на концерти не ходила, вони починалися о 6 годині вечора, і я не залишала хати, хоч дім є під охороною.

Я тепер підготовляю до друку збірник спогадів про Людкевича. [...] Хотіла би також написати свій життєпис і про німецьке прізвище, бо про це мене запитують деякі екскурсанти.

За кордоном один наш відомий співак (Гунька) збирається видати солоспівні наших композиторів, починаючи від Лисенка; я передала йому ксерокопії всіх солоспівів Людкевича, їх будуть виконувати різними мовами. Це буде така популяризація творів україн[ських] композиторів у світі. Виконувати буде, мабуть, він сам.

Я даліше часто буваю на Личакові. До мене ніхто не пише. Недавно довідалася, що помер в Нью-Йорку наш співак Теодор Терен-Юськів, прожив 98 років, написав книжку про Людкевича, в якій згадав і похвалив мене. Деякий час ми листувалися.

На цьому закінчую і беруся переглядати другий том, щоб повідомити видавництво, що можуть видавати.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 31

30.XII.2009 р.

Дорога Славцю!

Вітаю Тебе з Новим Роком і Різдвом Христовим, бажаю всього найкращого, передусім доброго здоров'я, настрою, гарно провести святкові дні.

Я була вчора в консерваторії на концерті солоспівів Людкевича. Запросив мене мій колишній студент, який тепер очолює вокальну кафедру. Співали чотири його студенти (дві студентки і два студенти), виконали майже всі солоспівні композитора. Концерт мав назву «Одна пісня голосенька», починався солоспівом під цим заголовком на слова Уляни Кравченко, а крім того ще називався концерт-іспит. Людей було небагато, почався о 6 годині вечора, після того гостина в кабінеті завідуючого кафедрою, а потім мене машиною відвезли додому. 22 січня в музеї С. Крушельницької має відбутися презентація другого тому моєї монографії про Людкевича, а після того цей самий завідуючий вокальною кафедрою В. Ігнатенко ще сам заспіває деякі солоспівні Людкевича.

Післязавтра мені привезуть додому частину тиражу другого тому.

[...] Починаю працювати над збірником спогадів про композитора.

Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 32

25 січня 2010 р.

Дорога Славцю!

Пишу Тобі про останні події, про мою презентацію другого тому монографії. Вона відбулася 22 січня, в п'ятницю, о третій годині в музеї Крушельницької. Мене хвалили, найширше про книжку говорив Я. Горак, син Р. Горака, директора музею І. Франка, музикознавець, який вже писав про мій перший том монографії. Виступали ще деякі інші. Пізніше деякі студенти консерваторії виконали солоспівні Людкевича.

Закінчилася ця презентація скоро, поки що ще мало хто її (мою книжку) прочитав і міг висловитися [...].

Того дня у мене купили багато книжок.

В лютому має відбутися ще одна презентація в академії (консерваторії).

Вчора, в неділю, був день народження композитора, але я на Личаків не пішла, бо пам'ятаю, як рік тому впала і мене підносили люди.

Мене відвідали троє молодих людей, дві дівчини і хлопець з Києва, хотіли оглянути музей композитора, одна українка, друга говорила по-російськи і хлопець-українець. Я не знала, як поступати. Звичайно викликаю чергову з музею Крушельницької, і такі екскурсії треба замовляти, а тут вони вже були в музеї Крушельницької. Я їх прийняла, щоб не ускладнювати ситуацію.

У нас дуже холодно, але треба це якось перебути.

Наразі, це всі новини, сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 33

19.ІІ.2010 р.

Дорога Славцю!

Відписую з деяким запізненням, але так складається. Після першої так званої презентації появилися статті, в яких пишуть про Людкевича і про мене, мою монографію в двох томах. В одній з тих статей є неправдиві слова, нібито сказані мною на цій презентації про те, що я нібито була три роки в радянській тюрмі. В другому томі я згадую збори в 1973 році у справі видання збірника музикознавчих праць Людкевича, на яких завідуючий кафедрою марксизму-ленінізму сказав мені: «Дивіться, якщо з Людкевичем щось станеться, то ми вас арештуємо». Композиторові було 94 роки і все могло статися, а ці слова нагадали мені, що я була в радянській тюрмі, але два дні. Подібних неправдивих заяв у її статті є більше. Ця журналістка після презентації була з чоловіком у музеї Людкевича, але нічого не вияснявала. Авторка ще одної статті вже декілька разів писала про мене, але завжди дуже прихильно. Нераз відвідує мене.

Два дні тому у філармонії відбувся концерт хору, який має назву «Галицький класичний хор». Виконував твори Людкевича в першій частині концерту, а в другій – Миколи і Філарета Колессів. Наш хор «Трембіта» в останньому часі рідко виступає, а цей новий хор все-таки не може з ним рівнятися. Я послухала цілий концерт, майже всі виконання були без інструментального супроводу.

Людей було дуже мало, але були всі члени родини Колессів, дві доньки Миколи Колесси – Соломія і Харитя з родинами, доньки Ксені чомусь не було, були обі доньки сестри Миколи Колесси-Залеської.

Чи поїду у квітні або травні до Ярослава на відкриття вулиці імені Людкевича, ще не знаю, вагаюся, мені потрібний новий паспорт, чи вдасться виробити його – покаже час.

На Личаків тепер не ходжу, бо слизько, але кінчиться лютий, дуже потепліло, і є надія, що скоро можна буде побігти.

Тепер перевіряю всю інвентаризацію нот і книжок в бібліотеці Людкевича, чи все в порядку і на місці.

Сердечно здоровлю і цілую Тебе, бажаю здоров'я і доброго настрою.

Зеня.

№ 34

25.III.2010 р.

Дорога Славцю!

Відписую Тобі також з запізненням. У мене скоро має відбутися перевірка архіву (як бачиш, щось таке можливе), і я повинна все до того підготувати. Я інвентаризувала понад 20 тисяч книжок і нот, але багато творів аналізувала і не все поклала на місце, так що все треба перевірити.

Я цього року дістала премію ім. М. Лисенка. Мене подали на премію ще минулого року, але була фінансова криза, отже, перенесли на цей рік. Грошей все ще нема, премія буде невелика і з деяким запізненням. Урочисте вручення дипломів відбулося 22 березня в Києві. Мене просили приїхати, але я не рішилася залишити хату, хоч вона весь час під охороною. В Києві мене заступила Богдана Фільц, композиторка, моя добре знайома, учениця Людкевича. А диплом і деякі подаровані мені книжки привіз проректор Львівської академії, який належить до комісії по Лисенківських преміях.

Ще одна презентація другого тому монографії поки що не відбулася, а може, і не відбудеться, не бачу в тому потреби. В Ярослав я також не поїду, не бачу також потреби. Додому мені привезли вже повний тираж другого тому монографії.

Тепер займаюся трохи городом і підготовкою збірника спогадів про композитора. Частіше ходжу на Личаків.

А все-таки самотність докучає. Мій рудий котик на цілі дні зникає з дому, бо я підготовую бездомних, а йому це не подобається. І будь тут доброю, сумно мені.

Наразі кінчу, прощаю Тебе і цілую.

Зеня.

№ 35

10.X.2010 р.

Дорога Славцю!

Відписую Тобі, але ніяких особливих подій і фактів у мене не відбулося. Сьогодні неділя, а у вівторок йду у видавництво «Місіонер» і подаю до друку збірник спогадів про С. Людкевича. Це буде яких 200 сторінок, авторів спогадів 24, спогади різного характеру, але які є, такі подаю. Одного не включила, бо його авторка, яка з композитором не мала ніяких зв'язків, більше пише про свою родину й інших осіб, ніж про композитора.

Цю її статтю, може, надрукують в якомусь іншому збірнику.

Передучора мене відвідала група осіб з товариства «Надсяння». Я не раз запрошувала земляків Людкевича, які щороку десятого вересня приходять на Личаків, коли відзначається річниця його смерті, але дотепер ніхто чомусь не приходив. Було лише п'ять осіб. Оглянули багато дуже цікавих речей і документів, які збереглися, послухали записи його музики. Сам голова товариства не міг прийти, бо був зайнятий. Але був один пан, якого далекий предок був товаришем Людкевича, я в першому томі монографії подала його фотографію разом з Людкевичем і Старосольським, називається Станько. Його також виселили з Перемишля. Вони жили коло Ярослава, і Людкевич бував у них в селі Вишатичі. А тепер два його сини в Америці, а він у Львові сам, їздить до них до Америки, але переїхати на постійно не хоче. Отака доля українців.

Я тепер буду займатися ще інвентаризацією деяких речей в музеї, зокрема, листуванням, а також трохи своїм родоводом і біографією, бо у мене іноді бувають екскурсії зі Словаччини і запитують, чому я маю німецьке прізвище, то треба буде ще в'яснити.

У мене вже включили опалення і в хаті тепло. Далі бігаю на Личаків, поки не впав сніг.

Як буде що нового і цікавого, то обов'язково напишу.

Наразі кінчу і цілую Тебе.

Зеня.

№ 36

26.XII.2010 р.

Дорога Славцю!

Не знаю, чи ти дістала мій останній лист. Я адресу на конверті писала на пошті, без окулярів, і досить погано написала. Отак тепер є з моїми очима.

У мене нічого нового і цікавого. Була у видавництві «Місіонер», де друкую всі свої книжки, дістала чотири примірники спогадів, а в цих днях привезуть мені додому цілий тираж. Не знаю, коли прийде до мене Твоя донька, чи післати Тобі поштою.

Десь коло 24 січня (день народження композитора) буде в музеї Крушельницької презентація книжки. Побачимо, як це все відбудеться.

Чи Ти читаєш і передплачуєш газету «Літературна Україна»? Я тільки її роками передплачую.

Готуюся писати статтю про свою родину. А взагалі, тепер, у зв'язку з нашою політичною ситуацією, наступила стагнація у всьому. Побачимо, що буде далі.

[...] До свят ніяк не готуюся, бо я одна.

Пиши, що у Тебе доброго і нового, а я буду також писати.

Сердечно Тебе і Твою родину вітаю зі святами і з Новим роком. Бажаю здоров'я, щастя, успіхів у всьому.

Цілую Тебе.

Зеня.

№ 37

10.II.2011 р.

Дорога Славцю!

Дякую тобі за лист. У мене нічого особливого чи нового. Тепер готуюся до поїздки в Ярослав, там десь у вересні має відбутися фестиваль музики Людкевича. В цих днях звідти має дехто приїхати в тій справі, треба буде уточнити дату фестивалю. А я мушу виробити новий закордонний паспорт і візу. Незважаючи на свої роки, відчуваю все-таки обов'язок поїхати на той фестиваль. Тепер часом говоримо по телефону зі знайомими з Ярослава. Яких 15–20 років тому я там нераз їздила.

[...] Цікаво, чи Ти читала мою монографію про Людкевича у двох томах, бо ніколи про те не згадувала, або музикознавчі праці композитора у двох томах, які я видала.

На цьому кінчу, як будуть які новини, то напишу.

Сердечно здоровлю і цілую.

Зеня.

№ 38

31.VIII.2011 р.

Дорога Славцю!

Довго я Тобі не писала, бо зібралось багато різних справ, які треба було полагодити. В Ярослав я не поїхала, хоч маю закордонний паспорт і дістала візу на цілий рік. З поїздкою я сама вагалася до останніх днів, боюся залишати хату. Ті, що поїхали з товариства «Надсяння», сказали, що я добре поступила, що нічого цікавого там не було, виступали поляки і українці, але рівень виступів був низький. Ті, що поїхали з «Надсяння», разом з головою товариства були тільки на службі Божій, а не на концертах. Чи ще коли на протязі року поїду – сумніваюся («przypuszczam że wątpię»).

У мене в одній кімнаті впала частина стелі. Будуть ремонтувати, цілу стелю робити нову. А в тій кімнаті якраз є фортепіан, якого винести не можна. Є шафи з книжками й одягом. Книжки я вже винесла. Рівночасно роблять порядок в пивниці. Я там колись склала дуже багато книжок, газет і журналів, тепер перенесла їх до сіней. Треба буде передати їх в бібліотеку. Ще переглядаю їх, знаходжу дуже цікаві статті, які хочу таки зберегти. Між іншим, знайшла статтю з 1953 року, коли закінчила консерваторію, під заголовком «Молоді музиканти». Написав її Арсеній Котляревський. Не знаю, чи Ти його пам'ятаєш. Я тоді не знала про неї, але самого Котляревського добре пам'ятаю. Я закінчила консерваторію з відзнакою, і він пише про мене, про мою дипломну, навіть про те, що я народилася у Бересті.

В другому томі монографії про Людкевича я багато цитую його виступів про Людкевича, якого він надзвичайно хвалив. На жаль, вже давно його нема. Його батько був українець, працював професором у Петербурзі (Ленінграді) і там народився Арсеній К[отляревський].

Тепер я ще переглядаю газети і журнали, багато ще збережу, дещо просто викину, а частину передам у бібліотеку, зокрема, газету «Літературна Україна» за багато років, «Наше слово» з Польщі, де є багато про Лемківщину, а може, постараюся її зберегти, ще побачу. Я тепер вже з трудом читаю. Ще працюю над власними спогадами і своїм родоводом, в якому хочу вияснити, звідки походить мого прізвище.

Цього року винятковий врожай на яблу[ка], грушки й аличу, так що роздаю працівникам музею Крушельницької.

За десять днів буде, як щороку, відправа на Личакові, а я там буваю дуже часто, нераз щодня.

Сердечно Тебе вітаю і цілую.

Зеня.

№ 39

21.V.2012 р.

Дорога Славцю!

Твій лист про події в Івано-Франківську я дістала. Шкода, що не пишеш, чи маєш мої книжки і чи Ти їх читала. У нас в п'ятницю (18 травня) відзначали Міжнародний день музеїв, я дістала ще одну премію за видані книжки, цей раз від львівської влади, вручав мені диплом мер міста Львова Андрій Садовий і навіть поцілував мене. Це відбулося в центрі Львова, в історичному архіві.

До мене два рази дзвонив з Америки (США) Роман Савицький, він раніше пару разів приїздив до Львова, дуже хотів переїхати і тут жити, хотів працювати в нашій консерваторії, але, на жаль, йому не сприяли. Його батько також називався Роман, але в Америці скоро помер. Багато наших емігрантів хотіло би вернутися, але їх не влаштовують на роботу. Це дуже сумно. Приїздив до Львова співак Теодор Терен-Юськів, який видав гарну книжку про Людкевича, але вже помер, маючи 98 років, я з ним листувалася. Бував у Львові Адріан Бриттан, диригент і скрипаль, їздить і виступає по цілому світі. Також хотів тут залишитися. Бував у Львові співак Гошуляк. В суботу в музеї Крушельницької відбулася презентація книжки про нього. Книжка на 900 сторінок, я не могла вже її взяти, бо третій рік не бачу добре, тільки з побільшуючим склом, і взагалі мушу чим іншим займатися. Але була на презентації і слухала запис його співу на платівках.

Сьогодні післала Савицькому до Америки два томи монографії про Людкевича і збірник спогадів про нього. Два дні тому, як він подзвонив до мене, то я йому обіцяла. Така пересилка коштує 200 гривень.

А поза тим нічого нового, якщо щось буде, то напишу.

Здоровлю Тебе і цілую.

Зеня.

№ 40

15.VIII.2012 р.

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за лист. У нас нічого нового. Минає літо і не можна сподіватися восени чогось кращого. Щоразу то хтось відомий вмирає. Тільки що померла Ірина Калинець. Не пригадую, чи я про те писала Тобі. На її похорон приїхав Ющенко. Її поховали при вході на Личаків, поряд з Возницьким. Не пригадую, скільки років вона з чоловіком відсиділа по тюрмах, а померла, маючи 72 роки.

Я написала свої спогади дуже короткі. Цікаво, чи ти маєш фотографію цілої гімназії, я її подаю, а також маленьку фотографію з П. Ростинським, на якій є Ти і три сестри – внуки Франка. Чи Ти маєш ту фотографію? Там є Люба Франко і Зеновія, доньки Тараса Франка, а хто та третя, вже не пригадую. Родина Тараса Франка жила тоді в Станиславові, доньки вчилися в гімназії, я з ними приятелювала і була у них потім у Львові і в Києві. В Станиславові вони мешкали близько парку, у Львові – в музеї Франка, а в Києві коло опери. Їх наймолодший брат, здається, називався Рандольф,¹⁶ – в Станиславові був ще дитиною. Тепер, мабуть, живе в Києві. Зеня давно померла, а про Любу не знаю нічого¹⁷.

Контакту зі Станиславовом і Товмачем вже не маю, а це дуже сумно, що нема вже нікого з рідних.

Новин у мене нема ніяких.

Добре, що у Тебе була донька, а як онуки, чи бувають?

Сердечно здоровлю Тебе, і як будуть якісь новини, то буду писати.

Цілую Тебе.

Зеня.

¹⁶ Роланд Франко (1932–2021) – український учений-інженер, дипломат, громадський діяч.

¹⁷ Дарія-Любомира Франко (по-домашньому – Люба, друга донька Тараса Франка, 1926–2015).

№ 41

27.XII.2012 р.

Дорога Славцю!

Час дуже скоро минає, закінчується дванадцятий рік. Львів був білий від снігу, але почалася відлига і від снігу майже сліду не лишилося. В січні і лютому обіцяють ще морози, побачимо, як то буде.

Я дістала в конверті програму тих концертів, що відбувалися в Івано-Франківську з нагоди століття музичної школи¹⁸. Про те, щоб приїхала, не могло бути і мови. 21-го грудня відбулася презентація моєї дуже скромної книжечки спогадів, як звичайно, в музеї Крушельницької. Зібралось досить учнів музичного училища імені Людкевича, яке знаходиться близько музею і учням легко прийти.

Ця презентація супроводилася величезними фотографіями, побільшеними з моїх у книжці. Виступали і деякі мої приятелі ще з консерваторії. Ти пишеш, що до мене зайде твій внук і візьме деякі книжки, а які саме – не уточнюєш. А для Тебе маю передати свої спогади. Чи передати двотомник музикознавчих праць Людкевича, чи монографію про Людкевича, чи обидві?

Завтра – 28 грудня, мене просять прийти на обід до музею Крушельницької, щоб ще порозмовляти на кінець року. Ще збираються влаштувати якийсь вечір, присвячений Пачовському, на якому я мала би розповісти про близькі зв'язки Пачовського з Людкевичем.

Дорога Славцю, бажаю Тобі в Новому році всього найкращого, щастя, здоров'я, задоволення з життя, успіхів у всьому. Бажаю якнайкраще провести Різдвяні свята.

Сердечно Тебе вітаю і цілую.

Зеня.

№ 42

26 січня 2013 р.

Дорога Славцю!

Як Ти живеш перший місяць нового року? У нас до десятого січня зими не було, і я ще десятого пішла на Личаків. А від того часу, як впали сніги, то вже ходжу менше. Цього місяця відзначаємо дати народження Василя Пачовського – 12 січня 1878 – 135 років і Людкевича – 24 січня 1879 – 134 роки. Людкевичу було 18 років, коли він познайомився з Пачовським у львівському університеті і в студентському товаристві «Академічна громада». Пачовський тоді почав присвячувати Людкевичу свої вірші, а Людкевич писав музику до його поезій. Він більше любив Пачовського, ніж Богдана Лепкого. Доля Пачовського була дуже складна, і за польських часів, і за радянських, коли його прізвища не можна було згадувати. Людкевич був примушений подавати, що він є автором слів сам – Людкевич. Світ такого не бачив.

24 січня відбувся концерт, на якому виконано деякі твори Людкевича, наприклад, «Українську баркаролу», слова якої належать і Людкевичу, а Пачовський вносив у них свої виправлення.

Ще один місяць зими – і знову будемо мати весну і літо.

¹⁸ 110 років від заснування Станиславівської української музичної школи (відкрита в 1902 р.).

Я тепер займаюся листуванням Людкевича, головно листами до нього. Особливо цікавих листів немає. Дуже шкода, що якраз листів Пачовського десь тепер не знаходжу, а були. Від Людкевича я чула, що мав дев'ять листів від Петлюри і також їх не знайшла.

Сердечно вітаю і цілую
Зеня.

№ 43

16.ІІ.2013 р.

Дорога Славцю!

Нарешті дістала від тебе лист і дякую. В неділю, 10 лютого, була у мене директорка музичної школи з Івано-Франківська з чоловіком і ще якимсь паном, який все фотографував. Прізвище її чоловіка і її Кіцало¹⁹, вони споріднені з диригентом молодіжного хору «Дударик» у Львові. Взяли у мене трохи книжок і обіцяли, що візьмуть ще, за що я буду дуже вдячна.

[...] Про вечір, присвячений Пачовському, у нас, я Тобі писала, потім був ще один, присвячений М. Білинській. В музеї Крушельницької видали книжку про неї. Я довідалася тепер багато про неї, хоч ми були в близькому контакті, бо п[ані] Білинська і пан Березовський були при тому, як ми з Людкевичем розписувалися, а потім досить часто бували у нас. А раніше ми працювали на одній кафедрі в консерваторії. Тепер я довідалася, що її чоловік називався Пиндус, виїхав за кордон і т. д.

В найближчих днях у нас відбудуться концерти В. Барвінського – 20 лютого і Ст. Турчака 22 і 24 лютого. Його називають тепер легендарним диригентом. Це був дійсно ще один диригент, якого дала Галичина, надзвичайно талановитий, вродливий і симпатичний, але помер дуже молодим.

Ще мають приїхати до Львова і виступати різні закордонні музиканти і диригенти. На які концерти я піду, ще не знаю.

В наступному році будуть відзначати 135-ліття Людкевича. Я стараюся, щоб виконали, крім «Кавказу» і «Заповіту», твори, яких за радянських часів переважно не виконували, як, наприклад, різдвяна увертюра «Колядниця», в якій Людкевич вперше у своїх творах і в українській музиці взагалі використав дзвони. «Колядницю» він написав 1942 р., а вперше і востаннє виконано під диригуванням М. Колесси 1945 і 1946 року.

В останніх днях до мене подзвонила якась молода жінка чи дівчина з товариства «Надсяння», яка хоче привести групу членів товариства, щоб я їм дещо розповіла про Людкевича. Мене давно вже включили в це товариство, а що конкретно їм цікавить, не знаю. Розуміється, мою монографію про Людкевича вони мають. Жду, що ще раз подзвонять і прийдуть.

А поки що закінчую, сердечно Тебе вітаю і цілую.
Зеня.

¹⁹ Кецало Ганна Володимирівна – директорка Івано-Франківської дитячої музичної школи № 1 ім. М. Лисенка.

№ 44

14 квітня 2013 р.

Дорога Славцю!

Було мені приємно дізнатися, що в Івано-Франківську вперше виконали «Кавказ»²⁰. Шкода, що не виконали раніше. Найкращим виконавцем був Микола Колесса. Диригував «Кавказом» на столітньому ювілеї Людкевича, а сам прожив сто два і пів року. Чи Ти була на цьому концерті? Ти про те не згадуєш. «Кавказ» є найкращим твором української музики.

Мені не треба ніякої іншої статті про цей концерт.

На концерті Петра Цегельського я була і дуже задоволена. Він живе і працює у Варшаві в оперному театрі. У Львові є ще родина Артемія Цегельського, в яких пан Петро зупиняється. Я їх знаю.

Він подарував мені пластинку з записом усіх своїх виконань творів Івана Левицького, які того вечора виконував. Грає дуже гарно, так що концерт був дуже цікавий. Обіцяв, що наступного разу, як приїде, то відвідає дім Людкевича. Приїздить разом з дружиною.

Шостого березня подзвонив мені з Америки з Нью-Джерсі Роман Савицький [...]. Подзвонив о 11 годині вечора, обіцяє приїхати у травні або червні. Йому понад 70 років, ми вже з ним знайомі.

Там умови життя також не найкращі.

Зима закінчилася, я знову бігаю на Личаків.

[...] Наразі кінчу, сердечно вітаю, дякую за лист і приємні відомості.

Цілую Тебе.

Зеня.

№ 45

1.VI.2013 р.

Дорога Славцю!

Недавно взяла перечитувати журнал «Українська музика» і знайшла там в ч. 3–4 статтю І. Глібовицького²¹ про Тебе. Ти, напевно, знаєш її, а хто такий Глібовицький, мені не відомо. Стаття добра і фотографії гарні.

А я тепер підготовляю до друку деякі симфонічні твори Людкевича, деякі не раз виконувалися, але залишилися в рукописах. Серед них є симфонічна поема «Дніпро», яка була навіть радянською владою заборонена до виконання, як «крайньо формалістичний» твір, але члени спілки композиторів виступили в її обороні, її виконували. Тепер хочу її видати.

²⁰ Концерт відбувся в рамках фестивалю «Прикарпатська весна» 20.III.2013 р. за участі заслуженої академічної капели «Трембіта» (Львів, керівник – заслужений діяч мистецтв України Микола Кулик) та симфонічного оркестру Івано-Франківської обласної філармонії (диригент – Назарій Яцків).

²¹ Ігор Софронів Глібовицький – кандидат мистецтвознавства, викладач Івано-Франківського фахового музичного коледжу імені Дениса Січинського.

Деякі партитури видавали у Москві, як кантату «Наймит», в російському перекладі – «Батрак», але ніколи по-російськи не виконували. Тепер треба, нарешті, видати по-українськи. Таких справ є багато.

Вчора відбувся концерт львівського хору «Дударик» (це чоловічий хор учнів і студентів), який має Шевченківську премію. Зближається 200-ліття Шевченка, і тепер співають багато творів на Шевченкові слова. На вчорашньому концерті співали «Заповіт» Гладкого, твори Є. Козака, Б. Лятошинського, А. Вахнянина, Д. Січинського й інших, а закінчували фіналом «Кавказу» і «Заповітом» Людкевича.

[...] Поки що сердечно Тебе вітаю і здоровлю.

Зеня.

№ 46

16.IX.2013 р.

Дорога Славцю!

Скоро минули весна і літо, вже почалася осінь. Ми 10 вересня відзначали 34 річницю смерті Людкевича. Як кожного року, відбулася відправа на Личакові, відправляв один священик, співав хор музичного училища імені Людкевича, виступило пару осіб, мене попросили дати інтерв'ю для телебачення, і я дала. Поклали багато гарних квітів, а я ходжу подивитися, чи все в порядку.

Зближається «кругла дата» – 35 років від смерті і 135 від народження Людкевича. Хочу видати яких 12 симфонічних творів. Перший з 1930 року – «Наша думка, наша пісня» – написаний до 40-ліття «Бояна», а всі інші з радянського періоду. Всі ті твори виконувалися, крім одного – «Конкістадорів».

Можливо, я вже Тобі про них писала, це симфонічні поеми «Мойсей» (за поемою І. Франка «Дніпро»), «Веснянки», «Колядниця», «Наше море», «Чакона» й ін. [...].

Рідко ходжу на концерти молодого покоління композиторів, таких, як Олександр Козаренко (йому вже 50 років, але сам в лікарні, бо нездоровий), Віктор Камінський, а Скорикові вже 75 р[оків] і він в Києві.

Прочитала книжку про нашого співака бас-баритона Гошуляка, який прожив життя в Америці, хоч і приїздив на Україну. [...]

Як бачиш, я пишу вже погано, а як буде далі – час покаже.

Сердечно Тебе цілую і вітаю.

Зеня.

№ 47

20.XI.2014 р.

Дорога Славцю!

Дякую Тобі за листа, а відписую дещо пізніше, бо маю різні справи.

Відбувся в музеї Крушельницької концерт Дрималика, який колись акомпанював Крушельницькій, цієї неділі будуть відзначати 90-ліття Яросевич, яка називалася Мелех [...].

Після того 28 листопада відбудеться вечір [нерозбірливо], цілий день від ранку до вечора, присвячений 135-літтю від народження Людкевича.

Має виступити понад 20 осіб, але мені не пропонували.

Я ще доповнила книжку спогадів про Людкевича, додала спогади Кос-Анатольського, філолога з Дрогобича М. Шалати, колишніх студентів з консерваторії Грабовського і Корчинського й децю інше. [...].

Тепер ще нераз ходжу на Личаків і цвинтар Янів, де поховані мої батьки і сестра Людкевича.

Добре, що я встигла навіть написати все про Людкевича, бо тепер, як бачиш, вже не могла б.

Йде зима, як я буду давати раду – не знаю.

Сердечно Тебе вітаю і цілую.

Зеня.

№ 48

3.III. V²²

Дорога Славцю!

Ти така нетерпелива, що треба би Тобі кожного дня писати.

[...] Тепер видається моя дисертація «Народно-ладові основи гармонії М. Лисенка». Видання буде готове в кінці травня.

Я дістала премію імені М. Лисенка вже давно. Може тому і сказали мені видати дисертацію. Тепер видається «Духовенство Перемиської адміністрації Лемківщини» в двох томах (по 700 і 800 сторінок), які видав о. Б. Прах²³.

Знаючи про зв'язки членів родини Людкевича з духовенством, я придбала оба томи, але, на жаль, я втратила зір, не можу сама прочитувати книжок.

В першому томі моєї монографії я називала яких 16 або більше членів родини, зокрема священників, а тепер не можу.

Я заплатила дуже дорого за них, а в обох книжках згадується лише Теодор Людкевич. Я про нього не знаходила спогадів.

Я була на двох концертах, на які запросили мене від імені музичного училища імені Людкевича.

[...] Сердечно Тебе здоровлю і цілую.

Зеня.

У 1987 році в Канаді вийшла книжка О. Іванусіва, якого батько був священником на Перемищині – «Церква в руїні», про всі деканати Перемищини. Книжка надзвичайно гарна, ілюстрована.

На жаль, я її не прочитала, а дуже шкода. Хто мені її подарував – не пригадую.

Це були часи винищення всього українського поляками.

²² 3.III.2015 р.

²³ Богдан Прах. *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини* : у 2-х томах. Т. 1: Біографічні нариси (1939–1989); Том 2: Документи і матеріали (1939–1950).

№ 49

9.VI²⁴

Дорога Славцю!

Дякую за лист. Цим разом дещо запізнююся з відповіддю, мала досить багато роботи.

В одній бібліотеці зустріла колишнього товариша, який сказав мені видати свою дисертацію, про [що] мені самій ніколи не приходило на думку.

Я колись дуже цікавилася фольклором, а тепер це змінилося. Минуло якого пів століття, і колишня тема «Народно-ладові основи гармонії Лисенка» вже менше мене цікавить.

У Львові є тепер видавництво «Місіонер», яке видає мені досі і видало тепер мою дисертацію. А крім того, мій колишній студент написав статтю про мене – Володимир Грабовський, і там надрукував.

З Києва недавно приїхала до мене Богдана Фільц, вона тепер там, а Людкевич знав її з дитинства. За радянських часів її родину нищили, а Людкевич дуже помагав їй як композитор. Не знаю, чи Ти пам'ятаєш.

На тому кінчу. Сердечно здоровлю й цілую.

Зеня

№ 50

Дорога Славцю!²⁵

За останній місяць я написала Тобі два листи з нагоди Нового року і Різдва Христового, але Ти їх не дістала. Чому – не знаю. За останнього пів року у нас у Львові поставлено два пам'ятники – митрополитові Шептицькому і композиторові Вербицькому – землякові Людкевича, якого Людкевич часто згадував.

Ніхто мені ні в чому не допомагає, музей ніхто не відвідує, а як буде далі – час покаже. До недавна ходила на Янівський цвинтар, де поховані мої батьки, та на Личаків, до Людкевича.

На цьому закінчую, сердечно Тебе прощаю.

Мені не легко писати, так що прощаю Тебе і цілую; чи ще зустрінемося, сумніваюся. Я ще ходжу, хоч є слизько.

Зеня.

²⁴ Лист прийшов 14 липня 2015 р. – дописано рукою М. Радловської.

²⁵ 2016, весна – дописано рукою М. Радловської. На конверті зазначено, що це останній лист від З. Штундер.